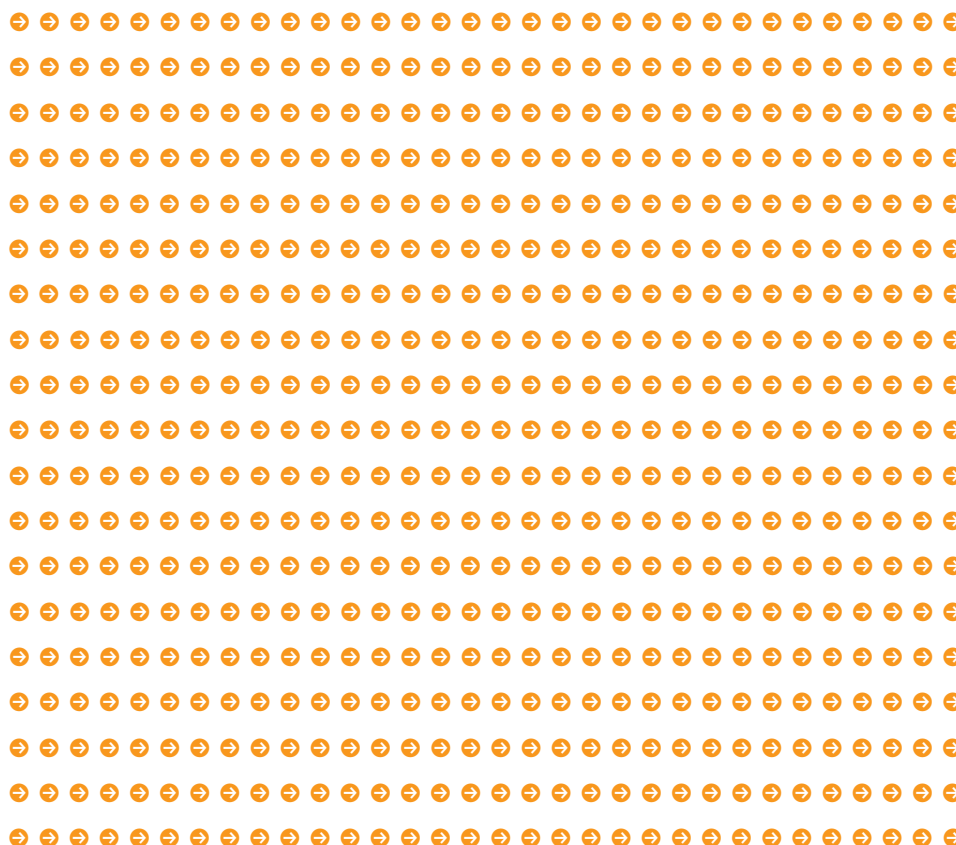

PAPERS

27

PROGRAMA “EDUCANT EN LA RESPONSABILITAT”

Intervenció socioeducativa en menors de catorze anys amb
comportaments que es considerarien delictes si fossin més grans

PAPERS 27

© Departament de Benestar Social i Família, 2014

Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència
Avinguda del Paral·lel, 50-52
08001 Barcelona

Autors: Sònia Coll Prudencio, Joan Mayoral Simón,
Antoni Murillo Chaves, Alba Muro Marquina

Se'n permet la reproducció i difusió sempre que se n'esmenti la procedència (títol, editor, autors). No se n'autoritza l'ús comercial ni les obres derivades.

Disseny: Txell Gràcia
Maquetació del PDF interactiu: E. Bosch

1a edició: novembre de 2014

Dipòsit legal: B 26882-2014

Podeu trobar aquest opuscle i les altres publicacions del Departament de Benestar Social i Família en edició electrònica a:
www.gencat.cat/bsf/publicacions

PRESENTACIÓ

El Pacte per a la Infància a Catalunya recull la necessitat d'implementar mesures educatives, de conscienciació i de responsabilització per als infants i adolescents menors de catorze anys que cometen infraccions penals, atès que aquests casos estan exclosos del sistema de justícia penal juvenil. Concreta, a més, que davant d'aquesta necessitat és prioritari desenvolupar un programa a per valorar la situació de l'infant o adolescent implicat, les seves necessitats en relació amb la conducta antisocial i la viabilitat d'un procés de mediació i reparació amb la víctima amb la finalitat última de responsabilitzar-lo dels seus actes. Una preocupació que també recull la Llei dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

Amb l'objectiu de complir aquest compromís, em plau presentar-vos el programa "Educant en la responsabilitat". Es tracta d'una intervenció socioeducativa en menors de catorze anys que tenen comportaments que es considerarien infracció penal si fossin majors d'aquesta edat. Aquesta iniciativa neix de l'anàlisi profunda de la realitat i del treball coordinat amb la resta d'institucions i departaments implicats en aquesta matèria (Fiscalia, Departament d'Ensenyament, Departament d'Interior...). Alhora pretén dotar-nos dels serveis i instruments adequats per avançar en la igualtat d'oportunitats i millorar la intervenció socioeducativa que es fa amb els nostres infants i adolescents en conflicte social, perquè esdevinguin ciutadans responsables en l'exercici dels seus drets i també en el compliment dels seus deures.

Estic convençuda que la publicació, la difusió i l'execució del programa "Educant en la responsabilitat" suposarà un pas clau que ens ajudarà a tots a millorar la qualitat de vida dels infants i adolescents que pateixen aquesta problemàtica.

Neus Munté i Fernández
Consellera de Benestar Social i Família

CONTINGUTS

1.	INTRODUCCIÓ.....	5
2.	MARC HISTÒRIC.....	5
2.1	Evolució de l'edat a partir de la qual una persona és penalment responsable	6
2.2	Evolució de la resposta davant de les infraccions penals comeses per menors d'edat.....	6
3.	MARC CRIMINOLÒGIC	7
4.	MARC LEGAL	11
5.	FINALITAT I PRINCIPIS D'ACTUACIÓ.....	15
6.	POBLACIÓ DIANA.....	15
7.	ORGANITZACIÓ I FUNCIONAMENT	16
8.	CIRCUIT DE COMUNICACIÓ, GESTIÓ I INTERVENCIÓ.....	16
8.1	Derivació dels casos susceptibles d'intervenció	16
8.2	Derivació dels casos que han tingut lloc en l'entorn escolar o en què els implicats pertanyen a una mateixa comunitat educativa	16
8.3	Gestió administrativa de l'expedient.....	16
8.4	Valoració i intervenció de l'equip especialitzat en menors de 14 anys en conflicte social	17
8.5	Derivació al servei perquè s'estudiï si hi ha situació de desprotecció de l'infant/adolescent	18
9.	VALORACIÓ	18
10.	PROGRAMES D'INTERVENCIÓ EDUCATIVA.....	19
11.	ASSIGNACIÓ A PROGRAMES EDUCATIUS	20
12.	AVALUACIÓ DE LA INTERVENCIÓ EDUCATIVA	21
13.	VÍCTIMES.....	21
14.	PROTOCOLS DE COORDINACIÓ.....	22
14.1	Protocol de coordinació de l'equip amb la Fiscalia de Menors i el Departament d'Interior.....	22
14.2	Protocol de coordinació de l'equip amb el Departament d'Ensenyament	22
14.3	Protocol de coordinació de l'equip amb l'SMAT i els equips de Medi Obert de Justícia Juvenil.....	22
	ANNEXOS	22
	Annex 1. Anàlisi de dades recollides	22
	Annex 2. Derivació dels casos susceptibles d'intervenció.....	25
	Annex 3. Protocol d'actuació entre el Departament de Benestar Social i Família i el Departament d'Ensenyament de l'Administració de la Generalitat de Catalunya, per garantir una intervenció coordinada en les situacions de conflicte, assetjament escolar o comissió d'una infracció penal denunciada en què estiguin implicats menors de 14 anys.....	26
	Annex 4. Circuit d'intervenció d'EMI14	30
	Annex 5. Qüestionari de valoració del risc de reincidència.....	31
	Annex 6. Programa de pensament prosocial (V. Garrido i A. M. Gómez).....	36
	Annex 7. Programa d'entrenament de competències parentals	36
	BIBLIOGRAFIA	37

1. INTRODUCCIÓ

El programa “Educant en la responsabilitat” neix amb la finalitat de donar resposta a situacions en què hi ha infants o adolescents de menys de 14 anys implicats com a autors en la denúncia d’un fet tipificat pel Codi Penal com a delicte o falta. És un programa de valoració i intervenció en aquesta població i les seves famílies que vol oferir una actuació adient a la seva situació des de l’àmbit de la prevenció.

Aquest grup de menors d’edat inimputables penalment, segons la legislació vigent, ha de rebre una resposta en l’àmbit de la protecció de menors, però amb característiques particulars. Aquesta resposta no ha de ser la que dóna el sistema de justícia juvenil i ha de ser, també, diferent de la típicament protectora, ja que ens trobem davant d’un grup amb trets definitoris i amb necessitats pròpies.

Segons estudis criminològics, l’inici precoç de les conductes delictives pot predir una carrera delinqüencial més ràpida i sòlida i amb pitjor pronòstic. Així, es veu necessària una intervenció específica educativa basada en la responsabilització dels propis actes per prevenir la reincidència futura. A més, si els menors de catorze anys no reben cap resposta pels fets antisocials comesos, es promou entre ells un sentiment d’impunitat que és difícil de frenar quan compleixen l’edat en què la justícia juvenil els reclama responsabilitat dels seus actes, perquè sovint ja han iniciat un seguit d’accions il·lícites que a vegades s’atura sense cap motiu concret, però que de vegades s’accentua o s’accelera creant problemes més greus.

Segons Rutter, els principals àmbits de control d’una persona són la família i els iguals, l’escola, la societat i el sistema judicial. Quan parlem d’infants de menys de 14 anys, els tres grups primers són essencials per controlar les seves conductes de manera que, intervenint des de la prevenció en aquests, es poden produir canvis importants en el seu comportament. D’altra banda, també s’ha de tenir present el nivell maduratiu del menor d’edat, ja que hi ha diferències cognitives significatives importants que cal tenir presents ja que afecten la responsabilització de les seves conductes i la resposta educativa que s’ha de donar d’acord amb aquestes conductes.

En altres comunitats autònomes de l’Estat espanyol (Aragó i Andalusia) ja es tenen experiències molt positives treballant amb infants i adolescents d’aquestes característiques. A Saragossa, concretament, amb una trajectòria en aquest àmbit de més de deu anys, hi ha un equip d’atenció als menors de 14 anys infractors que està format per quatre educadors i que fa un treball directe amb la família, el menor d’edat i contacta amb la víctima per informar-la de la situació i reparar el dany sofert si això és viable. Aquest equip també porta a terme processos de reparació i mediació amb víctimes (l’any 2010 aquest processos van ser el 50% de les seves intervencions i van ser valorades en general com a molt positives).

2. MARC HISTÒRIC

El tractament dels delictes comesos per infants i adolescents ha variat al llarg del temps. Aquesta evolució abasta des de la determinació del què és delicte en cada època fins al model de justícia de menors d’edat prevalent en cada època.

En aquest document analitzarem únicament l’evolució de la determinació de l’edat a partir de la qual una persona és penalment responsable i les seves conseqüències en la intervenció, enjudiciament i tractament.

2.1. EVOLUCIÓ DE L'EDAT A PARTIR DE LA QUAL UNA PERSONA ÉS PENALMENT RESPONSABLE.

Als efectes de responsabilitat penal, es considera que l'edat determina la capacitat de la persona per adequar la seva conducta a allò que prescriuen les lleis.

Per tant, l'edat és rellevant per determinar la imputabilitat de la persona i la possibilitat d'atribuir-li la res-ponsabilitat per un delict.

Les raons de la rellevància de la consideració d'una minoria d'edat penal es fonamenten, en primer lloc, en la progressiva adquisició de la capacitat de culpabilitat per part de la persona i en segon lloc, en raons de política criminal que poden aconsellar que en determinades edats la resposta sigui educativa i no repressiva, malgrat que pugui existir certa capacitat per part del menor d'edat per diferenciar i controlar la realitat i la seva conducta d'acord amb el que estableixen les normes.

Els models utilitzats per a la determinació de l'edat a partir de la qual es pot exigir responsabilitat penal són bàsicament tres: el que es basa en el discerniment, el cronològic i el mixt.

Històricament, l'edat a partir de la qual existeix responsabilitat penal s'ha anat incrementant progressivament i ha evolucionat cap a un model cronològic. En aquesta evolució, bàsicament, podem distingir les següents etapes:

1. Inicialment, per al dret penal clàssic del segle XIX els menors de 7 anys eren exclosos de la justícia penal mentre que, per als infants i adolescents majors de 7 anys, el tribunal feia una valoració de la seva capacitat de discerniment i malícia (article 23 del Codi penal de 1822). Si es determinava que tenien consciència dels seus actes, els majors de 7 anys eren sotmesos a les mateixes regles que els adults i ingressats a presons d'adults; l'edat només es considerava per a l'atenuació de les penes.
2. Posteriorment, el Codi penal de 1848 va considerar exclosos de responsabilitat penal els menors de 9 anys; als majors de 9 anys i fins als 15 anys, se'ls sotmetia a una valoració de la seva capacitat de discerniment.
3. A principis del segle XX s'estableix un límit superior per exigir responsabilitat penal: primer als 15 anys i posteriorment, amb la modificació del Codi penal el 1928, s'eleva el límit fins als 16 anys i s'abandona el sistema de discerniment. S'opta per l'adopció del sistema cronològic, segons el qual la maduresa de la persona es presumeix a partir d'un moment determinat de la vida, amb independència de la veracitat empírica d'aquesta presumpció. Aquest posicionament aporta claredat i seguretat pel que fa a l'aplicació de la norma.
4. Finalment, en l'actualitat, el Codi penal de 1995 amplia la majoria d'edat penal fins als 18 anys. Per tant, per sota d'aquesta edat la persona no està subjecta a responsabilitat penal exigible davant dels òrgans judicials penals. No obstant això, la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, estableix un procés penal específic davant uns òrgans judicials específics, els Jutjats de Menors, per a adolescents majors de 14 i menors de 18 anys.

2.2. EVOLUCIÓ DE LA RESPOSTA DAVANT DE LES INFRACCIONS PENALS COMESES PER MENORS D'EDAT

Un cop determinada l'edat a partir de la qual existeix responsabilitat penal, la resposta social davant d'aquestes conductes també ha variat.

En el Codi Penal de 1822 als menors de 7 anys o a majors d'aquesta edat fins als 17 anys sense capacitat de discerniment, se'ls declarava perillous i formalment existien dues possibilitats: l'entrega als pares, si mereixien confiança quant a la seva educació, o se'n preveia l'ingrés en una casa de correcció.

Aquesta és la previsió durant tot el segle XIX, amb el matís que els codis penals posteriors (1850, 1870) preveien l'internament en establiments de beneficència destinats a l'educació d'orfes i des-emparats.

Separades les jurisdiccions de menors i d'adults el 1918 i establerta a partir de 1928 la majoria d'edat penal als 16 anys, la irresponsabilitat penal no suposava la inactivitat de l'Estat davant de les conductes constitutives d'infracció penal comeses per menors de 16 anys, si no que implicava la iniciació d'un procés davant del Tribunal Tutelar de Menors.

En efecte, durant el període que arriba fins a principis dels anys noranta del segle XX, la normativa reguladora dels tribunals tutelars de menors (1948) establia la seva competència per conèixer dels menors de 16 anys que tinguessin comportaments que el Codi penal o lleis especials qualificuessin com a delictes o falta. La normativa no establia cap límit inferior per determinar l'edat dels menors que quedaven inclosos dins el seu àmbit subjectiu d'actuació.

Cal destacar que, durant la major part del segle XX, el percentatge de menors de 14 anys en els expedients tramitats per infraccions penals pel tribunals tutelars de menors era força important, i així es recull en les memòries d'aquests tribunals¹.

Més recentment la Llei orgànica 4/1992, de 5 de juny, reguladora de la competència i el procediment dels jutjats de menors, va establir l'aplicació de la justícia penal juvenil als menors d'edat majors de 12 anys i menors de 16 anys. Els menors de 12 anys eren posats a disposició de l'Administració encarregada de la protecció de menors.

Finalment, la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors actualment vigent, estableix la seva aplicació a les persones majors de 14 anys i menors de 18.

Per tant, la legislació actualment considera que fins als 14 anys els infants o adolescents són inimputables, per la qual cosa no és possible exigir-los responsabilitat penal per la comissió d'infraccions penals ni poden ser sotmesos a un procés penal.

Aquesta exclusió dels menors de catorze anys no vol dir que els fets comesos siguin irrelevants per a la societat, sinó només que la resposta a aquests fets únicament pot ser protectora i no sancionadora.

En aquest sentit, a partir de l'any 2001, les infraccions comeses pels menors de 14 anys varen passar a ser competència de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) a Catalunya, però des de llavors no s'ha desenvolupat cap programa d'intervenció específic per al fet delictiu dels menors de 14 anys, ni per reprovar-lo, ni per prevenir la reincidència en l'activitat delictiva, ni cap actuació per atendre les necessitats i drets de les víctimes.

Per tant, encara que des de la Llei orgànica 5/2000 el grup d'edat d'infractors de 12 i 13 anys (que suposaven un 30 % de les intervencions²) hagi quedat fora del sistema d'intervenció penal, no ha deixat d'existir ni de necessitar d'una resposta educativa.

Amb el desenvolupament del programa "Educant en la responsabilitat" no es pretén sancionar els menors de 14 anys ni debatre sobre la necessitat o conveniència de rebaixar la minoria d'edat penal per sota dels 14 anys o d'ampliar la franja actual d'intervenció de la justícia juvenil. El que el programa planteja és donar un compliment adequat a les previsions legals que després exposarem i desenvolupar protocols i mecanismes específics d'intervenció (responsabilització, mediació, conscienciació, reparació...) per als menors de 14 anys que han comès una infracció i per a les seves famílies, dins i des del sistema de protecció, incorporant-hi les necessitats i drets de la víctima.

3. MARC CRIMINOLÒGIC

Els estudis criminològics sobre els menors de 14 anys que tenen comportaments que serien constitutius de delictes si fossin majors d'aquesta edat (Bernuz, 2006 i 2007) reclamen "una adaptació de les pràctiques administratives i socials a una situació que, en qualsevol cas, reclama urgentment

¹ Segons resulta de la consulta de les memòries dels diferents tribunals tutelars. Per exemple, en la memòria del Tribunal Tutelar de Menors de Pamplona de l'any 1928 els menors de 14 anys representaven el 63,24 % de tots els fets delictius tramitats pel Tribunal, prop d'un 70% dels quals ho eren per delictes o faltes contra el patrimoni.

² Font: García Pérez, 2008. Segons les fons, l'àmbit territorial o els tipus delictius, aquest percentatge pot oscil·lar entre el 30 i el 50%.

una resposta. Atesa la importància que té una intervenció educativa a temps en la prevenció de la reincidència, sobretot de comportaments violents, s'hauria d'apostar per respostes que, com la justícia reparadora, afavoreixin la responsabilització i la conscienciació del menor quant a les conseqüències dels seus actes.”

Qualsevol anàlisi criminològica d'aquesta realitat ha de partir de dades. No obstant això, ens trobem davant d'una manca de dades fiables. A les deficiències existents sobre en la informació sobre l'evolució de la delinqüència a l'Estat espanyol i a la inexistència de dades sobre victimització en general, s'hi afegeix en aquest cas l'oblit total en les estadístiques dels delictes comesos pels menors de catorze anys des de la seva exclusió del sistema de justícia penal i la previsible diferència entre el número de conductes reals i el número de conductes que arriben a coneixement policial o de la fiscalia.

Les dades de què podem disposar sobre els menors d'edat infractors indiquen un clar descens de la quantitat d'infraccions a partir de l'any 2000 (data en què es va produir la reforma legislativa que els exclouia de la justícia penal juvenil). Aquest descens (molt més acusat que la disminució que ha existit en la delinqüència dels menors de 18 anys) és per a alguns (Bernuz, 2006) un clar indicador que “després de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000, les forces i cossos de seguretat deixen de controlar tan fèrriment l'activitat dels menors de catorze anys per prestar atenció preferent als majors d'aquesta edat” per als quals sí existeix una resposta penal.

Així, en *La infància en cifres 2009* (Ministeri de Sanitat i Política Social) podem comprovar com l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000 va venir acompanyada d'un descens en les detencions de menors de 14 anys³, que varen passar de 2.785 l'any 2000 a 971 l'any 2002.

Quant a Catalunya, les dades més significatives són les que recullen les memòries de la Fiscalia General de l'Estat:

ANY	Diligències preliminars	Barcelona	Tarragona	Girona	Lleida	Total Catalunya
2010	Incoades durant l'any	9.329	1.539	1.378	631	12.877
	Arxivades per edat menor de 14 anys	906 (9,71%)	200(13%)	69 (5%)	76(12,04%)	1.251 (9,72%)
2011	Incoades durant l'any	8.891	2.028	1.197	601	12.717
	Arxivades per edat menor de 14 anys	865 (9,73%)	202 (9,96%)	45 (3,76%)	76 (12,65%)	1.188 (9,34%)
2012	Incoades durant l'any	8.451	1.411	1.067	534	11.463
	Arxivades per edat menor de 14 anys	896 (10,60%)	194 (13,75%)	36 (3,37%)	74 (13,86%)	1.200 (10,47%)

En qualsevol cas, ens trobem, com sovint passa amb les dades sobre la infància, davant d'una important falta d'informació que contribueix a la invisibilitat d'aquests menors d'edat que es troben en conflicte social.

Per tant, el programa “Educant en la responsabilitat” també ha de procurar donar resposta a aquesta mancança i permetre disposar d'informació desagregada, longitudinal (des que es comet la primer infracció fins a després de l'arribada a la majoria d'edat) i connectada amb la informació del sistema de protecció.

Dit això, passarem a analitzar els arguments tant a favor com en contra d'una intervenció socioeducativa com la que desenvolupa aquest programa.

Els arguments que justificarien la necessitat d'una intervenció socioeducativa no sancionadora en cas de delictes comesos per menors de 14 anys serien:

1. La intervenció administrativa protectora, centrada en la intervenció davant una possible situació de desemparament, és necessària, però no ha de ser l'única.

3 Total de detinguts pels Cos Nacional de Policia, Guàrdia Civil i Policia Autònoma Basca.

En primer lloc, perquè el canvi legal per rebaixar el límit de 14 anys no ha vingut acompanyat del canvi de les circumstàncies i de la forma d'intervenir de les institucions de protecció a la infància. La realitat actual és que el sistema de protecció treballa amb esquemes clàssics de desprotecció de la infància (maltractament, abandó familiar...) (Bernuz, 2007).

Com assenyalava Garrido Genovés (*I Jornades Internacionals sobre menors i joves amb responsabilitat penal*, 2005), els menors de 14 anys que delinqueixen “són al marge del sistema de justícia juvenil, però al mateix temps no els pot manejar dins el sistema d'atenció primària o els serveis socials primaris. Estem veient que no tenim resposta per ells.”

Per tant, els instruments de valoració i els programes d'intervenció utilitzats pels sistema de protecció no s'adapten a les característiques i problemàtica dels menors de 14 anys infractors (d.a., 2009).

En segon lloc, la intervenció administrativa protectora només s'aplica a un percentatge molt baix dels menors de 14 anys infractors. Concretament en aquells casos en que presenten indicadors o factors de risc o desemparament greus (d.a., 2009).

Les memòries de la Fiscalia General de l'Estat (FGE) insisteixen reiteradament en l'absència general de solucions per part dels sistemes de protecció i la preocupació perquè “la necessitat d'intervenció posterior des de l'àmbit de protecció tingui un caràcter real” (*Memoria de la FGE 2011*, pàg. 1107).

Per altra banda, hi ha menors de 14 anys que han comès un delicte però que no necessàriament es troben en situació de desprotecció (Bernuz, 2006), per la qual cosa no són objecte d'intervenció per part de l'entitat competent en matèria de protecció. En aquest sentit, no podem oblidar (Germán, 2009) que, malgrat que tradicionalment el concepte de *menor infractor* s'ha associat a la procedència de barris o zones desfavorides, alguns estudis del País Basc apunten que la “majoria dels menors que infringeixen la llei en la Comunitat del País Basc procedeix de famílies normalitzades”.

2. Quan comet un delicte, la declaració d'impunitat i l'absència de resposta poden afavorir en el menor de 14 anys una actitud de desconfiança davant d'un sistema incoherent que educa els infants en valors de responsabilitat i responsabilització respecte dels seus fets, però que quan cometen un delicte no dona resposta (Bernuz, 2007).

En aquest sentit, la *Memoria de la FGE 2008* (pàg. 831 a 833) valora que aquesta mancança genera “una perillosa sensació d'impunitat perquè no hi ha una resposta adequada per als menors d'aquestes edats afectats per una problemàtica social greu, per falta de previsió a l'hora d'adequar-hi els recursos de protecció...”, situació que provoca que existeixin menors “que, quan compleixen els 14 anys, ja tenen moltes denúncies a sobre i la sensació arrelada que “no passa res” quan es cometen delictes...”, la qual cosa provoca que “els menors, encoratjats per la total impunitat dels fets il·lícits que perpetren, vagin adquirint una llarga trajectòria delictiva, que obstaculitza la resocialització i reeducació que es pretén d'aconseguir quan se'ls imposen mesures quan ja han fet els 14 anys.”

Per tant, sembla convenient que el menor de 14 anys i el seu grup d'iguals percebin una resposta davant de la infracció de la llei penal amb l'objectiu últim de la prevenció.

3. Una part dels menors de 14 anys infractors necessita una intervenció educativa que eviti la consolidació d'una carrera delictiva.

Precisament, la criminologia avala la idea que els menors de 14 anys que comencen a delinquir a una edat molt primerenca són els que tenen pitjor pronòstic i els que necessiten una intervenció més immediata (Bernuz, 2006).

En aquesta mateixa direcció apunten les Recomanacions del Consell d'Europa núm. 20 sobre la necessitat d'una primerenca intervenció psicosocial en la prevenció de la criminalitat dirigida especialment a prevenir els comportaments delictius d'aquells nens que estan en risc de persistir en l'activitat delictiva (2000).

Consideracions semblants ja apareixien en l'informe del Consell Fiscal a l'Avantprojecte de llei orgànica de responsabilitat penal del menor: “El fet de no poder intervenir amb eficàcia davant dels primers indicadors seriosos d'aproximació al delicte de l'encara nen o preadolescent dificulta de manera considerable una actuació posterior davant d'un adolescent ja iniciat en aquests supòsits especialment greus o de multireincidència.”

Per tant, si els nens i nenes que delinqueixen a una edat primerenca tenen més risc de continuar delinquent que els seus homòlegs de més edat (Vázquez, 2003) i d'encaminar-se cap a una delinqüència habitual, és crucial una intervenció ràpida quan es produeixen els primers fets delictius.

4. Actualment la víctima i les seves necessitats i drets estan totalment oblidats.

S'ha de donar visibilitat a la víctima. Amb la intervenció s'ha de respondre a les necessitats educatives del menor de 14 anys que ha comès el delicte, però també s'han d'atendre les necessitats de la víctima, que actualment queda totalment desamparada i que en moltes ocasions és també menor d'edat. Per tant, és necessari establir mecanismes per tal que, voluntàriament, el menor de 14 anys pugui reparar el dany causat i la víctima pugui veure satisfet el seu dret a rebre unes disculpes i una acció reparadora.

En aquest sentit, cal desenvolupar també actuacions que fomentin la reparació i la restauració de les relacions.

5. Intervenir quan es produeix la delinqüència dels menors de 14 anys suposa ordenar els recursos econòmics i personals d'una manera més eficient per aconseguir una millor relació cost/benefici o cost/efectivitat, i la disminució de conductes antisocials futures mitjançant una intervenció preventiva primerenca de cost inferior a les intervencions protectora o coercitiva que es requereixen posteriorment i a la possible pèrdua per a la societat de persones adultes que serien productives.

Contra aquestes raons, també es poden plantejar argumentacions que cal analitzar. Amb aquesta finalitat —malgrat que ja s'ha deixat clar que la qüestió objecte de discussió en aquest document no és la necessitat d'intervenció del sistema penal sancionador, sinó la necessitat d'intervenció educativa no sancionadora—, és interessant analitzar els arguments que varen dur a la decisió de deixar fora del sistema penal els menors de catorze anys.

L'exposició de motius de la Llei orgànica 5/2000 justificava l'establiment del límit mínim als 14 anys “basant-se en la convicció que les infraccions comeses pels nens menors d'aquesta edat són en general irrellevants i que, en els escassos supòsits que poden produir alarma social, són suficients per donar-los una resposta igualment adequada als àmbits familiar i assistencial civil, sense necessitat de la intervenció de l'aparell judicial sancionador de l'Estat”.

Per tant, fent extensió d'aquests arguments es podria justificar la no necessitat d'una intervenció específica per dues raons:

1. Els fets comesos pels menors de 14 anys són irrellevants.

El cert és que els estudis existents basats en dades, i no només en percepcions, no indiquen una menor gravetat dels delictes comesos pels menors de 14 anys.

Els estudis existents destaquen que es tracta de “comportaments fonamentalment violents” i que “són els subjectes de menor edat els més violents, i és aquest comportament violent un dels millors indicadors per explicar una conducta delictiva posterior”, per això, “és el fet de manifestar un comportament violent (de major o menor intensitat) el que es converteix en l'aspecte més important i el que legitima la necessitat d'intervenir com més aviat millor”(Bernuz, 2006).

En aquesta mateixa línia, altres autors consideren poc ajustades a la realitat les afirmacions sobre l'escassa gravetat i irrellevància dels delictes comesos per menors de 14 anys, perquè les xifres no acompanyen: així respecte, per exemple, a les dades de l'any 1996, de 3.663 menors de catorze anys detinguts, 495 ho varen ser per robatoris amb violència i intimidació, 187 per lesions, 124 per delictes contra la llibertat sexual i 189 per delictes contra la salut pública (Herrero, 2008).

Especialment clarificador respecte d'aquesta qüestió és el següent quadre (Rechea, 2000) que compara la gravetat dels fets sobre la població i mostra estudiada:

Delictes i faltes	12 i 13 anys	14 i 15 anys	16 i 17	18 a 20
Molt greus	20 (2,8%)	37 (2,3%)	79 (2,2 %)	61 (1,1 %)
Greus	394 (54,5%)	939 (58,5%)	1.785 (49 %)	2.679 (50,1 %)
Menys greus	32 (4,4%)	48 (3 %)	166 (4,6 %)	293 (5,5 %)
Lleus	277 (38,3%)	582 (36,2 %)	1.580 (43,8 %)	2.315 (43,3 %)
TOTAL	723 (100 %)	1.606 (100 %)	3.610 (100 %)	5.349 (100 %)

En definitiva, les dades indiquen que els menors de 14 anys delinqueixen menys que els majors d'aquesta edat, però quan ho fan, proporcionalment, la gravetat dels fets que se'ls imputen és igual i fins i tot superior a la dels fets imputats a joves de 16 a 20 anys.

2. Quan els menors de 14 anys delinqueixen poden rebre una resposta adequada al fet en els àmbits familiar i assistencial.

Evidentment, alguns fets lleus poden rebre una resposta adequada en l'àmbit familiar, però això no implica que no sigui necessari el suport als pares per fer front a les conductes dels seus fills, i que en molts supòsits no sigui necessària una intervenció educativa i/o terapèutica tant amb el menor de catorze anys com amb el seu entorn.

Pel que fa a l'àmbit assistencial o de serveis socials, és precisament el que planteja el programa "Educant en la responsabilitat": una intervenció específica en aquests casos des del sistema de protecció que fins ara no s'estava oferint.

Per tant, valorant en conjunt tant les argumentacions a favor com en contra, el programa "Educant en la responsabilitat" segueix indicacions dels estudis (com el de Bernuz, 2006) que consideren que s'ha de donar una resposta adequada i educativa als menors de catorze anys que cometen delictes que sigui, alhora, diferent de la judicial i també diferent de la típicament protectora.

4. MARC LEGAL

L'article 10 del Codi penal vigent estableix que són delictes o faltes les accions o omissions doloses o imprudents penades per la llei i l'article 5 del mateix Codi estableix que no hi ha pena sense dol o imprudència.

Segons l'article 19 del Codi penal, els menors de 18 anys no són responsables criminalment.

D'altra banda, la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, s'aplica per exigir la responsabilitat de les persones majors de catorze anys i menors de divuit per la comissió de fets tipificats com a delictes o faltes en el Codi penal o en lleis penals especials (article 1.1).

Pel que fa als menors de catorze anys, la Llei orgànica 5/2000 estableix el següent:

"Règim dels menors de catorze anys

Quan l'autor dels fets que esmenten els articles anteriors és menor de catorze anys, no se li exigeixen responsabilitats d'acord amb aquesta Llei, sinó que se li aplica el que disposen les normes sobre protecció de menors que preveuen el Codi civil i altres disposicions vigents. El Ministeri Fiscal ha de remetre a l'entitat pública de protecció de menors el testimoni dels particulars que consideri necessaris respecte al menor, a fi de valorar la seva situació, i l'entitat esmentada ha de promoure les mesures de protecció adequades a les circumstàncies del menor d'acord amb el que disposa la Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener."

Per tant, l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, de responsabilitat penal del menor, va suposar l'exclusió del sistema de justícia penal juvenil dels menors de catorze anys i

la seva remissió al sistema de protecció. No obstant això, ni es va modificar la normativa ni es va preparar el sistema de protecció per intervenir en aquesta realitat. Així ho varen posar de manifest diversos autors i institucions com el Defensor del Poble, que l'any següent a l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000 constata que “les noves realitats sociofamiliars en què es veuen implicats els menors de 14 anys que cometen actes delictius posen de manifest que els mecanismes que fins ara preveu l'ordenament jurídic en matèria de protecció són ineficaços per fer front a les necessitats d'aquests menors”⁴.

Davant d'aquesta realitat, el tractament dels infants i adolescents menors de catorze anys que tenen comportaments que es considerarien delictes si haguessin estat comesos per una persona adulta o major de catorze anys és una les preocupacions de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència (LDOIA).

La LDOIA articula la intervenció amb aquests menors de catorze anys que, quan cometen infraccions penals, queden exclosos del sistema de justícia penal juvenil i són derivats al sistema de protecció. En aquests casos, la LDOIA obliga a donar “resposta a la problemàtica complexa que planteja la remissió que els articles 3, 7, 9, 18, 27 i 33 de la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors (LRPM), fa a les normes civils sobre protecció dels infants i els adolescents” (Preàmbul).

Concretament, és la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) qui mitjançant un “equip tècnic” (article 154.2), ha de portar a terme aquesta intervenció, i procedir a “l'elaboració d'un estudi psicològic i social de l'infant o de l'adolescent a partir de les circumstàncies que constin en el testimoni que hagi remès el fiscal” (Preàmbul) i a “valorar la possibilitat d'efectuar una activitat mediatra amb la víctima” (article 154.2).

Aquesta intervenció planteja alguns interrogants jurídics com els següents:

- És pot parlar de delicte o falta quan la conducta es comesa per un menor de catorze anys?
- És compatible una intervenció educativa amb menors de catorze anys amb la presumpció d'innocència i el respecte a les garanties processals
- És exigible —i a qui s'ha d'exigir— una responsabilitat civil per aquests fets?

Pel que fa a la primera qüestió, quan parlem de menors de catorze anys no podem parlar pròpiament de delicte o falta per manca d'un dels seus elements definitoris: la culpabilitat. El menor de catorze anys, segons estableix la llei, és inimputable —no té capacitat de culpa—, per la qual cosa no es pot dir que hagi comès un delicte o una falta (no és dona l'element de dol o imprudència), sinó que cal dir que ha tingut una conducta que, si hagués tingut més edat, seria constitutiva de delicte.

Quant a la segona qüestió, la compatibilitat d'una intervenció educativa en menors de catorze anys amb el respecte al dret fonamental de la presumpció d'innocència i amb el respecte a les garanties processals, val a dir que l'exclusió dels menors de 14 anys del sistema de justícia penal juvenil implica que no existeix cap procediment incriminadori amb les garanties pròpies d'un procediment penal. Aquesta desjudicialització de la intervenció educativa en menors de catorze anys pot plantejar dubtes sobre si aquesta intervenció respecta les garanties processals i drets individuals del menor de catorze anys.

La desjudicialització de la intervenció, que té aspectes positius, no ha de comportar l'oblit que el menor de catorze anys ha de ser considerat subjecte de drets. Per tant, és necessari no caure en l'error de confondre la flexibilitat amb l'arbitrarietat o amb la manca de garanties. La intervenció administrativa ha d'adaptar-se a les necessitats de cada infant o adolescent, però també ha de cenyir-se als principis d'objectivitat i legalitat.

La remissió al sistema de protecció no pot suposar l'absència de procediment i garanties cara al menor de catorze anys i la seva consideració com a objecte d'una protecció paternalista que no s'atengui a cap procediment reglat, ni a cap control i garantia. La remissió al sistema de protecció ha d'implicar la subjecció de tota l'actuació administrativa a la legalitat i a les garanties del procediment administratiu, en el qual és essencial la participació de l'infant o adolescent que la LDOIA garanteix.

4 Informe sobre el primer año de vigencia de la ley reguladora de la responsabilidad penal de los menores, setembre 2002, pàg. 549.

Per això, en primer lloc, és necessari que la intervenció policial sigui, en la mesura del possible, suficientment clarificadora sobre la realitat dels fets i de les circumstàncies que envolten la seva comissió i sobre el grau de participació del/s menor/s de catorze anys. Una possible manca de claredat sobre els fets i la seva realitat també pot perjudicar la delimitació de la condició de víctima⁵.

Tampoc podem oblidar que no es tracta de posar una sanció ni una pena. Per això, totes les actuacions i estratègies de la intervenció educativa han de comptar amb la voluntarietat del menor de catorze anys i els seus representants legals i únicament en els supòsits que la situació comporti un possible desemparament de l'infant o de l'adolescent, podria existir una actuació administrativa coercitiva per executar aquesta intervenció, actuació subjecta —com en la resta de casos— a les garanties d'un procediment administratiu contradictori i al posterior control judicial (Llei 30/1992 i article 106 i següents de la LDOIA).

Per acabar, davant l'absència de pena i sanció, la reparació d'un dany i perjudici tampoc no es pot considerar susceptible de vulnerar el dret a la presumpció d'innocència, com ja ha declarat reiteradament el Tribunal Constitucional (sentències núm. 72/1991, de 8 d'abril; núm. 257/1993, de 20 de juliol i 367/1993, de 13 de desembre) i el Tribunal Suprem (Sala Civil, núm. 556, 1998, de 12 de juny; núm. 265/2004, de 5 d'abril) que només considera aplicable el principi de presumpció d'innocència a normes repressives, punitives o sancionadores i no a la reparació i compensació a la víctima del dany que ha patit.

Respecte a la tercera qüestió, la responsabilitat civil, cal remarcar que no causar dany a les altres persones és un dels fonaments bàsics del dret i de la nostra civilització. D'aquest principi bàsic, en deriva la necessitat d'establir sistemes de reparació o compensació de danys.

Des de la perspectiva de la reparació a la víctima, és un fet transcendental saber com pot ser legalment indemnitzada pels danys comesos pels menors de catorze anys quan no hi hagi una reparació voluntària.

Aquesta matèria requereix ser objecte, per si sola, d'un estudi doctrinal profund fora de l'abast del present document; per això ens centrarem a respondre de la forma més entenedora possible les qüestions bàsiques que es plantegen i que podríem concretar en les següents preguntes: la víctima d'un presumpte delictes comès per un menor de catorze anys, pot demanar responsabilitat civil? És responsable civilment el menor de catorze anys? Són responsables els seus progenitors? Com s'ha d'exigir aquesta responsabilitat? Quan pot ser responsable l'Administració pública i com s'ha d'exigir aquesta responsabilitat?

Respecte a la primera qüestió, la resposta és que sí, la víctima pot demanar responsabilitats civils per fets delictius comesos pels menors de catorze anys. En aquest sentit, la Circular 1/2000, de 18 de desembre, de la Fiscalia General de l'Estat assenyala que en els casos de fets comesos per menors de catorze anys, "els perjudicats hauran d'exercitar l'acció civil contra tals menors i els seus representants davant la jurisdicció civil. No obstant això, quan l'acció tendeixi a exigir la responsabilitat de l'Administració amb fonament en la responsabilitat patrimonial de les entitats públiques competents en matèria de protecció de menors derivada dels actes de menors al seu càrrec, el coneixement de tals pretensions és competència de la jurisdicció contenciosa administrativa."

Quant a la segona pregunta, no existeix una clara determinació de la capacitat de culpa dels menors d'edat. Evidentment, la legislació penal determina que els menors de catorze anys no tenen capacitat per ser culpables penalment, però la qüestió és determinar si poden ser culpables civilment i, per tant, responsables civilment dels danys i perjudicis causats, per aplicació de l'article 1902 del Codi civil estatal⁶.

La llei civil espanyola no determina una edat per sota de la qual es sigui incapaç de culpa civil, a diferència d'altres països (p.e. 7 anys, com criteri general, a Alemanya). Davant d'aquest silenci legal, el Tribunal Suprem no ha resolt amb claredat aquesta qüestió, si bé amb caràcter general s'entén que no poden ser culpables civilment els menors de 6 o 7 anys i que sí que ho poden ser els menors de 12 o 13 anys.

5 En aquesta mateixa línia s'expressava, en el seu informe de l'any 2003, el Defensor del Poble Andalus a l'epígraf *Menores de 14 años y responsabilidad penal: inimputabilidad o impunidad*.

6 Article 1902 del Codi civil: "El que por acción u omisión causa daño a otro, interviniendo culpa o negligencia, está obligado a reparar el daño causado".

En aquest sentit, podem citar la sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona (Secció 16a) núm. 41/2012, de 19 de gener, que considera amb capacitat de culpabilitat civil dos menors de 12 anys⁷.

Respecte a la tercera qüestió, l'article 1903⁸ del Codi civil estatal estableix la responsabilitat dels pares pels danys causats pels fills que es troben sota la seva guarda, la dels tutors pels danys ocasionats pels seus pupils i la dels titulars dels centres docents d'ensenyança no superior pels danys i perjudicis causats pels seus alumnes. Aquesta responsabilitat, el Tribunal Suprem la considera majoritàriament directa i de naturalesa casi objectiva —és a dir, sense subjecció a la necessitat de concurrència de culpa o negligència. Així, quan es produeixen uns danys a un tercer per un fill menor d'edat, els seus pares en són responsables amb independència de si hi ha o no culpa o negligència per part seva, i generalment no s'admeten proves en el sentit que els pares hagin actuat amb la diligència deguda.

En els supòsits de separació, nul·litat o divorci dels pares respondrà el progenitor que tingui al seu càrrec el menor en el moment dels fets. La responsabilitat prevista en l'article 1903 del Codi civil estatal no es pot estendre, segons la major part de la doctrina, a altres parents (per exemple, els avis pels fets comesos pels néts), sense perjudici que es pugui acudir a la via de l'article 1902 i demostrar l'existència de culpa o negligència per part d'aquests.

Així, en la pràctica, els progenitors són qui assumeixen la responsabilitat pels fets comesos pels seus fills, fora del cas que el menor de catorze anys es trobi sota el control o vigilància d'un centre docent o sota la tutela de l'Administració.

En resum, la víctima es pot dirigir tant contra el menor de catorze anys causant del dany com contra els seus progenitors, tutors o guardadors, de manera conjunta, directa i solidària, i la via per exercir aquesta reclamació és la jurisdicció civil mitjançant el procés declaratiu (judici ordinari o judici verbal) que correspongui segons la quantia de la reclamació.

Una excepció important a la regla anterior la constitueix la responsabilitat de les “persones o entitats que siguin titulars d'un centre docent d'ensenyança no superior” que, segons l'article 1903 del Codi civil estatal, responen “dels danys i perjudicis que causin els seus alumnes menors d'edat durant els períodes de temps que aquests estiguin sota el control o vigilància del professorat del centre, desenvolupant activitats escolars o extraescolars i complementàries”.

En aquest cas, si el centre és públic, la responsabilitat es pot exigir per la via de la responsabilitat patrimonial pel funcionament del servei públic, en via administrativa, essent en aquests casos en principi competent la jurisdicció contenciosa administrativa. En el cas de centres docents privats, la responsabilitat de l'entitat titular es pot exigir, com en el cas dels progenitors, davant la jurisdicció civil.

Finalment l'Administració pública també pot ser responsable civil dels danys i perjudicis comesos pels menors de catorze anys quan en tingui la tutela perquè n'ha estat declarat el desemparament. En aquest cas, la via per exigir aquesta responsabilitat serà, com als centres docents públics, la via administrativa i, si escau, el posterior recurs davant la jurisdicció contenciosa administrativa.

No cal dir, que en l'exercici d'aquestes reclamacions, la víctima podrà tenir accés al dret a la justícia gratuïta si compleix els requisits establerts per accedir-hi.

7 “...el régimen vigente en España se limita a establecer que la imputabilidad del daño exige ya sea la capacidad de culpa —propia de los adultos— o cuando menos la capacidad de discernimiento para comprender el alcance de los propios actos, esto es, una mínima madurez intelectual y volitiva. Sin duda esa capacidad de discernimiento (capacidad natural) se presupone a los menores de edad desde que cumplen los catorce años, ya que desde ese momento se les considera responsables penal i civilmente de los hechos que puedan cometer... Y respecto de los menores de esa edad pero mayores de siete años ha de valorarse —según conviene la doctrina— caso por caso la concurrència de la expresada mínima madurez.”

8 Article 1903 del Codi civil: La obligación que impone el artículo anterior es exigible, no sólo por los actos u omisiones propios, sino por los de aquellas personas de quienes se debe responder. Los padres son responsables de los daños causados por los hijos que se encuentren bajo su guarda. Los tutores lo son de los perjuicios causados por los menores o incapacitados que están bajo su autoridad y habitan en su compañía. Las personas o entidades que sean titulares de un centro docente de enseñanza no superior responderán por los daños y perjuicios que causen sus alumnos menores de edad durante los periodos de tiempo en que los mismos se hallen bajo el control o vigilancia del profesorado del centro, desarrollando actividades escolares o extraescolares y complementarias. La responsabilidad de que trata este artículo cesará cuando las personas en él mencionadas prueben que emplearon toda la diligencia de un buen padre de familia para prevenir el daño.

5. FINALITAT I PRINCIPIS D'ACTUACIÓ

L'equip d'intervenció amb menors de 14 anys inimputables té com a objectiu valorar la situació personal d'aquells implicats en una conducta antisocial i intervenir de forma educativa i/o terapèutica amb la finalitat última de disminuir la situació de risc que es pugui donar, si es produeix, i de dotar el menor de recursos per al seu correcte desenvolupament integral com a persona.

Què volem aconseguir:

- ➔ Donar compliment a les obligacions legals establertes proposant i executant intervencions educatives i de responsabilització per fets antisocials comesos per menors de 14 anys.
- ➔ Reduir el número de contactes amb la justícia de nois i noies menors d'edat en el futur i aturar la seva carrera delictiva prejuvenil per tal de que no es consolidi com a carrera delictiva adulta.
- ➔ Detectar possibles situacions de risc de desprotecció en menors de 14 anys.
- ➔ Fomentar l'educació en la responsabilitat dels infants i adolescents d'acord amb al seu grau de desenvolupament, així com en les seves famílies.
- ➔ Atendre les necessitats i drets de les víctimes d'infraccions comeses per menors de 14 anys que serien delictes si fossin majors de 14 anys.
- ➔ Recollir les dades d'aquesta població de forma sistematitzada amb la finalitat de poder estudiar-la de forma adequada.

Com ho volem fer:

- ➔ Estudiant l'existència de mesures d'intervenció educativa i/o terapèutica per a aquesta població en concret
- ➔ Valorant de forma especialitzada la situació de cada menor de 14 anys que hagi estat implicat en un fet delictiu, bé com a denunciat o bé com a perjudicat.
- ➔ Intervenint mitjançant actuacions educatives especialitzades i relacionades directament amb el treball del conflicte social i fent-ne el seguiment de l'evolució i de l'assoliment d'objectius.
- ➔ Derivant casos on s'hagin detectat factors de risc o de desemparament al servei territorial corresponent, perquè siguin estudiats amb més profunditat.

6. POBLACIÓ DIANA

El programa "Educant en la responsabilitat" estableix com a població diana el grup de joves menors de 14 anys que han estat implicats com a autors en la denúncia d'un acte tipificat pel Codi penal com a delictes o falta, o identificats per cossos i forces de seguretat de l'Estat, i per a la conducta dels quals es considera que la correcció en l'àmbit familiar, educatiu o comunitari no és resposta suficient o adequada. (Vg. Annex 1: dades recollides en el primer estudi elaborat sobre dades del primer semestre del 2012).

7. ORGANITZACIÓ I FUNCIONAMENT

L'equip d'intervenció amb menors de 14 anys inimputables estarà format per professionals titulats en psicologia i en educació social, que han de comptar amb el suport administratiu necessari, i que intervindran en diferents fases.

Les persones titulades en psicologia faran la primera recollida d'informació i l'avaluació de la situació de l'infant o l'adolescent i la seva família en relació amb la conducta antisocial que motiva la intervenció. Elaboraran un informe proposat sobre la intervenció que es considera més adient i, si escau, n'informaran al Servei d'Atenció a la Infància i l'Adolescència corresponent perquè tingui coneixement de les actuacions que es duen a terme.

El personal titulat en educació social durà a terme les intervencions educatives que es considerin adients i en farà el seguiment, informant-ne també al servei corresponent, i també durà a terme les reparacions que hagin estat considerades viables.

També es disposarà de serveis externs de suport (salut mental, intervencions especialitzades en matèria d'abusos sexuals, col·lectius específics...) per donar resposta a problemàtiques específiques.

8. CIRCUIT DE COMUNICACIÓ, DE GESTIÓ I D'INTERVENCIÓ

8.1. DERIVACIÓ DELS CASOS SUSCEPTIBLES D'INTERVENCIÓ

(Vg. Annex 2: nota de la Fiscalia de Menors de la Fiscalia Provincial de Barcelona).

El mètode de comunicació serà el que estableixi el Protocol de comunicació, per tal que la comunicació sigui ràpida i en el marc de la normativa vigent.

A banda, s'ha habilitat un correu electrònic per a qualsevol comunicació relacionada amb el tema que ens ocupa: emi-14.bsf@gencat.cat

8.2. DERIVACIÓ DELS CASOS QUE HAN TINGUT LLOC EN L'ENTORN ESCOLAR O EN QUÈ ELS IMPLICATS PERTANYEN A UNA MATEIXA COMUNITAT EDUCATIVA

(Vg. Annex 3: Protocol d'actuació).

El circuit s'estableix al Protocol d'actuació entre el Departament de Benestar Social i Família i el Departament d'Ensenyament de l'Administració de la Generalitat de Catalunya, per garantir una intervenció coordinada en les situacions de conflicte, assetjament escolar o comissió d'una infracció penal que hagi estat denunciada i en què hi hagi implicats menors de 14 anys.

8.3. GESTIÓ ADMINISTRATIVA DE L'EXPEDIENT

(Vg. Annex 4: circuit d'intervenció)

Si no existeix cap expedient obert a Sini@:

En aquest cas, s'obrirà un expedient informatiu amb el motiu d'obertura següent: *menors de 14 anys infractor*.

Quan a l'entrevista es valori que no cal intervenció o que la intervenció és necessària però de forma puntual, sense que sigui necessari un estudi més acurat de la situació personal i familiar de l'infant o l'adolescent per detectar una possible situació de desprotecció, els informes resultants de les intervencions seran inclosos en l'expedient informatiu (del qual s'enviarà còpia a la Fiscalia de Menors) i, quan finalitzi la intervenció, es tancarà.

Si durant l'entrevista es valora que hi ha indicadors que fan sospitar una possible situació de desprotecció de l'infant/adolescent, i es considera que és necessària una exploració més profunda, es derivarà el cas al servei territorial corresponent perquè es faci el més adient per l'infant o l'adolescent; s'obrirà així un altre tipus d'expedient i es tancarà l'informatiu. Sense perjudici d'aquest estudi, si hi ha una necessitat d'intervenció puntual per causa de la conducta antisocial, tota la documentació generada d'aquestes actuacions serà afegida a l'expedient que hagi obert l'equip del servei territorial corresponent i la finalització d'aquestes actuacions no produirà el tancament de l'expedient en cap cas.

Si té un expedient obert a Sini@

En el cas que existeixi un expedient obert a Sini@, l'equip es quedarà una còpia de la documentació rebuda que motiva la seva intervenció, i passarà per correu intern l'original del document al servei territorial pertinent perquè s'escanegi i s'inclogui a l'expedient. Un cop acabada la intervenció, trametrà tota la documentació per correu intern al servei territorial perquè s'inclogui a l'expedient de l'adolescent i enviarà a la Fiscalia de Menors informació sobre la valoració i intervenció fetes.

8.4 VALORACIÓ I INTERVENCIÓ DE L'EQUIP ESPECIALITZAT EN MENORS DE 14 ANYS EN CONFLICTE SOCIAL

Quan l'Equip rebi un cas en què un menor de 14 anys ha estat denunciat com a autor d'un fet constituït de delicte/falta, es recollirà tota la informació rellevant del cas per poder iniciar-ne la valoració pertinent.

En relació amb el fet delictiu que motiva la nostra intervenció, a partir de la informació facilitada pels cossos policials, es determinarà la naturalesa de la conducta antisocial, les circumstàncies en què es va produir, el grau d'implicació del menor de 14 anys, etc.

En relació amb la situació personal del menor, hi ha dues possibilitats:

- Si l'infant o l'adolescent no té expedient obert a Sini@, caldrà obrir un expedient informatiu i s'hauran d'explorar més profundament els àmbits de la seva vida durant l'entrevista valorativa. També es demanarà informació a altres agents socials que puguin haver intervingut en el cas: serveis socials bàsics, serveis de salut, d'ensenyament, etc.
- En cas de tenir obert un expedient a Sini@, se n'extrauran les dades de les actuacions fetes per la DGAIA amb l'infant o l'adolescent i la seva família i es comprovarà quin és l'equip referent (els serveis socials, l'EAI, el servei territorial, el centre, etc.) del cas, al qual s'adreçarà una petició d'informació actualitzada.

En l'entrevista inicial amb l'infant o l'adolescent i els seus tutors, s'informarà de la causa que la suscita i s'explorarà la situació actual i el desenvolupament de l'infant o adolescent, el seu posicionament davant els fets, el grau d'implicació i responsabilització i la resposta donada per la família.

Amb la informació recollida, la persona titulada en psicologia valorarà les actuacions que cal dur a terme relacionades amb el fet causant del contacte amb la DGAIA. A banda, també es valorarà l'existència d'indicadors d'una possible situació de desprotecció de l'infant o l'adolescent i, si és necessària una exploració en profunditat, es derivarà el cas al servei territorial corresponent perquè facin les indagacions i gestions oportunes.

En cas de valorar-se la necessitat d'una intervenció especialitzada relacionada amb el fet motivador i comptant amb la voluntat de l'infant o adolescent i dels seus progenitors/tutors, el cas serà assignat -segons la valoració tècnica- a una de les persones titulades en educació social de l'equip perquè faci la intervenció educativa i el seu seguiment. Tant del seguiment periòdic com de la finalització de la intervenció se n'informarà en tot cas la Fiscalia de Menors i, si fos necessari, al servei territorial corresponent.

Si no es pot desenvolupar la intervenció proposada, s'informarà de la seva inviabilitat a la Fiscalia de Menors perquè en tingui coneixement.

8.5 DERIVACIÓ AL SERVEI PER A L'ESTUDI D'UNA POSSIBLE SITUACIÓ DE DESPROTECCIÓ DE L'INFANT/ADOLESCENT

D'altra banda, independentment que s'observi la necessitat de valorar la situació general de l'infant o l'adolescent perquè s'hagin detectat factors de desprotecció o desemparament i que s'obri un expedient, l'Equip d'atenció a menors de 14 anys en conflicte social desenvoluparà les accions educatives que determini en cada cas. Aquestes accions es duran a terme en coordinació amb l'equip referent (si n'hi ha) que intervingui en el cas de manera més àmplia i general.

9. VALORACIÓ

Des de l'Equip especialitzat en menors de 14 anys inimputables es recollirà la informació existent dels diferents organismes o institucions que puguin estar intervenint en el cas (serveis socials, escola, etc.) per fer una primera aproximació a la història del menor i a la seva situació actual.

En l'entrevista que es durà a terme hi seran presents els progenitors o tutors legals i, si es considera adient, es farà una entrevista individual amb l'infant o l'adolescent amb el vistiplau dels seus progenitors/tutors.

L'entrevista exploratòria constarà d'una part informativa on la persona titulada en psicologia informarà del motiu de l'entrevista, explicarà en què consistirà la intervenció de l'equip a partir d'aquell moment, de les possibles conseqüències que se'n poden desprendre i resoldrà els dubtes que sorgeixin. Tot seguit es realitzarà una exploració de la història de vida de l'infant o l'adolescent en els àmbits personal, familiar, escolar i social i de la seva situació actual. Aquesta informació serà recollida mitjançant un formulari adaptat fet a partir del *Inventario de gestión y intervención para jóvenes* (IGI-J) (Silva do Rosario, T.; López Martín, E. y Garrido Genovés, V., 2004) amb la finalitat de predir la possible reiteració d'aquest tipus de conducta antisocial segons els factors de risc i protecció que presenta. A partir de l'anàlisi de les necessitats criminogèniques es poden, a més, establir els objectius que cal treballar per afavorir el desenvolupament de capacitats, habilitats i la creació d'oportunitats per créixer forma adequada.

(Vg. a l'Annex 5 l'adaptació del *Inventario de gestión y intervención para jóvenes* (IGI-J) (Silva do Rosario, T.; López Martín, E. y Garrido Genovés, V., 2004).

Després de l'entrevista, la persona titulada en psicologia farà l'informe proposta on constarà la valoració del cas, la proposta d'intervenció que es consideri més adient amb els objectius a treballar i s'enviarà a la Fiscalia de Menors. En el cas que el menor tingui un expedient obert a Sini@, també s'enviarà l'informe al servei territorial corresponent perquè coneguin les actuacions que es realitzaran.

Si durant la valoració es detecta l'existència de factors de risc de desprotecció de l'infant o l'adolescent susceptibles d'una intervenció més concreta d'acord amb els indicadors continguts a l'article 79 de la Llei 14/2010, la persona titulada en psicologia informarà de la situació a la Fiscalia de Menors i al servei territorial corresponent perquè es duguin a terme les actuacions oportunes i s'obri l'expedient que es valori més adient.

Aquesta situació es pot donar simultàniament amb la necessitat d'una intervenció concreta relacionada directament amb la conducta antisocial de l'infant o l'adolescent, per la qual cosa s'haurà d'intervenir de forma coordinada amb l'equip de la DGAIA que valori la seva situació de risc o desemparament.

10. PROGRAMES D'INTERVENCIÓ EDUCATIVA

Les accions educatives especialitzades tenen diferents graus d'intervenció:

Nivell I:

- **Reprovació:** responsabilització de l'infant o adolescent dels seus actes i de les seves conseqüències, instant-lo a no repetir-les.
- **Orientació familiar:** els tècnics de l'equip donen pautes als pares i responen als dubtes o mancances que presentin (normes de convivència, hàbits de vida, assessorament sobre recursos disponibles, etc). Les pautes es poden actualitzar quan alguna de les parts ho consideri necessari.

Nivell II:

- **Mediació i conciliació:** procés de trobada entre les parts implicades en el conflicte, després d'una valoració prèvia de la seva viabilitat. La finalitat és reflexionar sobre la causa del conflicte, assumir les responsabilitats pertinents i arribar a un consens on totes les parts se sentin reparades.
- **Reparació a la víctima/societat:** acció voluntària i consensuada amb el menor de 14 anys infractor i el perjudicat, relacionada amb la conducta antisocial, que repari de manera directa o indirecta el dany produït al perjudicat o a la societat en general, i que promogui la responsabilitat de l'autor davant dels fets i les conseqüències que ha generat.
- **Intervenció mediadora:** actuació per part del tècnic amb l'objectiu de mitjançar entre les parts de forma indirecta i sense que es trobin. Aquesta intervenció té la finalitat d'analitzar i gestionar el conflicte per tal que no es repeteixi.
- **Protocol d'acord familiar:** en cas de detecció de disfuncions parentals concretes i alhora de voluntat per fer canvis, es pot establir un acord per escrit i signat per totes les parts (els progenitors i l'adolescent) de modificar algun comportament i corregir així les disfuncions detectades. Si es considera adient, es farà un seguiment del compliment d'aquest acord.

Nivell III:

- **Programa de pensament prosocial:** aplicació de l'adaptació al castellà del programa de pensament prosocial de V. Garrido i A. M. Gómez per dotar d'eines útils als infants o adolescents que els ajudin a fer front a les dificultats que apareguin. (Vg. Annex 6).
- **Programa d'habilitats socials i cognitives:** aplicació de tècniques d'entrenament de diferents habilitats socials com l'assertivitat, la cerca d'alternatives, l'empatia, etc., que s'han demostrat útils com a alternativa al conflicte.
- **Programa d'entrenament familiar en habilitats educatives:** aplicació de pautes educatives per als pares que tenen dificultats amb els seus fills i entrenament en la seva aplicació pràctica. (Vg. Annex 7).

Nivell IV:

- **Tractament ambulatori:** derivació a un servei especialitzat en salut mental per al tractament d'aspectes psicològics concrets relacionats amb la conducta antisocial de l'infant o l'adolescent. Així es pot donar resposta a l'existència de trastorns mentals, problemes d'addicció a substàncies tòxiques, etc.
- **Programa d'acció educativa intensiva i continuada:** intervenció específica i intensiva per part del personal titulat en educació social de l'equip en situacions quan es valora la necessitat d'un seguiment acurat de les activitats diàries de l'infant o adolescent amb finalitat educativa i d'establiment d'hàbits quotidians, per donar resposta a les necessitats detectades i relacionades amb la infracció.

- **Intervenció familiar:** derivació a un servei especialitzat en intervenció terapèutica familiar per treballar disfuncions relacionals que afectin la conducta de l'infant o l'adolescent de forma directa.

Nivell V:

- **Accions educatives col·lectives:** iniciatives divulgatives de prevenció en diferents àmbits (escoles, centres oberts, ajuntaments, etc.) i sobre diferents temàtiques (drogues, llei penal, etc.)
- **Prevenció terciària:** actuacions, davant situacions problemàtiques concretes, d'informació i/o prevenció en l'àmbit concret de risc detectat.

11. ASSIGNACIÓ A PROGRAMES EDUCATIUS

En funció de la valoració de la història de l'infant o adolescent i de la seva situació actual, segons les necessitats que es detectin mitjançant l'entrevista exploratòria inicial i tenint en compte la voluntat de col·laboració dels progenitors/tutors, es determinaran les actuacions a emprendre per donar resposta a la conducta antisocial que motiva la derivació del cas des de la Fiscalia de Menors.

Sempre que un cas sigui derivat a l'Equip, es farà l'entrevista amb l'infant o adolescent i els progenitors/tutors, i si està sota la tutela de l'Administració, amb el tutor referent. En aquest contacte inicial s'exploraran les circumstàncies relacionades amb la conducta infractora, la situació personal i familiar del menor i, si és necessària, es durà a terme la corresponent mesura de reprovació. Segons el resultat de la valoració, s'activarà la intervenció que es consideri més oportuna, sempre subjecta a la voluntarietat de l'interessat i del seus progenitors/tutors.

En el cas que la conducta atempti contra la llibertat sexual d'una altra persona o l'infant o adolescent hagi exercit violència cap a un familiar, la intervenció educativa o terapèutica serà immediata, ja que es valora que davant aquests comportaments s'ha de respondre de manera sistemàtica per evitar posteriors repeticions o escalades de gravetat dels fets.

Per tant, la intervenció es determinarà seguint aquests paràmetres:

- **Reprovació:** aquesta mesura es farà en totes les intervencions durant la primera entrevista valorativa. Només serà utilitzada com a mesura única davant dels fets menys greus, quan es valori que hi ha un entorn contenidor, una reparació voluntària i l'absència de factors de desprotecció importants de l'infant o adolescent.
- **Orientació familiar:** s'aplicarà quan es detectin disfuncionalitats lleus en el funcionament familiar i el fet motivant sigui lleu i sense violència ni intimidació.
- **Mediació i conciliació:** es valorarà la possibilitat de dur-la a terme i la predisposició de les parts, en tots els casos.
- **Reparació a la víctima/societat:** es valorarà la possibilitat de dur-la a terme en els casos en què l'infractor estigui predisposat a reparar el dany causat.
- **Protocol d'acord familiar:** s'aplicarà quan es detectin disfuncionalitats lleus en el funcionament familiar, el fet motivant sigui greu i el risc valorat de l'infant o adolescent no sigui elevat.
- **Programa de pensament prosocial:** s'aplicarà quan hi hagi un entorn funcional però un comportament antisocial per part de l'infant o l'adolescent que suposi un risc social important.
- **Programa d'habilitats socials i cognitives:** s'aplicarà quan hi hagi un entorn funcional però un comportament antisocial per part de l'infant o l'adolescent que suposi un risc social important

- **Programa d'entrenament familiar en habilitats educatives:** s'aplicarà quan es detectin disfuncionalitats importants en el funcionament familiar que siguin un factor de risc rellevant que pugui incidir en la conducta de l'infant o l'adolescent.
- **Tractament ambulatori:** s'aplicarà quan es detecti una problemàtica d'addiccions o trastorn mental dins una família funcional que li pugui donar suport davant d'un tractament específic i no hi hagi cap vinculació amb un recurs adient.
- **Programa d'acció educativa intensiva i continuada:** s'aplicarà davant d'un delictes greu quan l'infant o l'adolescent no compti amb els recursos personals necessaris per controlar la seva conducta i/o amb una família que exerceixi el control requerit.
- **Intervenció familiar:** es derivarà el cas al servei especialitzat en cas que es valori que les dinàmiques familiars podrien afectar de forma directa la seva conducta, augmentant-ne el risc de repetició.
- **Accions educatives col·lectives:** es farà en entorns on sigui necessària la difusió d'informació relacionada directament amb la prevenció de situacions de conflicte social amb menors d'edat implicats.
- **Prevenció terciària:** es farà en entorns on hi hagi una problemàtica concreta relacionada amb comportaments antisocials de menors d'edat i sempre a demanda de l'interessat.

Altres tipus d'intervencions

Atesa la detecció d'uns trets característics comuns en part de la població d'origen romanès, es determinarà la derivació del menor a programes específics per a aquests col·lectius (en el futur se'n podrien crear d'altres d'anàlegs) si es considera necessari. En aquest sentit, des de l'any 2009 la DGAIA té un programa per intervenir immediatament amb infants i adolescents d'origen romanès en situació de risc i amb les seves famílies, el qual coordina i activa els recursos existents de la xarxa de protecció a la infància i l'adolescència. Així, després de l'entrevista inicial que fa la persona titulada en psicologia, i, en cas de detectar una situació de possible desprotecció de l'infant o adolescent, es fa la derivació a aquest programa que dona resposta a la problemàtica d'aquesta població concreta (tot i que se'n pot estendre l'aplicació a altres menors a qui, per les seves característiques personals i/o familiars, pugui convenir de rebre aquesta resposta).

12. AVALUACIÓ DE LA INTERVENCIÓ EDUCATIVA

Després de fer l'avaluació inicial de l'infant o l'adolescent i de la seva situació, en l'informe proposta s'establiran uns objectius segons les necessitats detectades en els diferents àmbits de la seva vida i les actuacions per donar-hi resposta de forma eficaç.

Una vegada finalitzada la intervenció educativa/terapèutica de l'Equip especialitzat, s'avaluarà l'assoliment dels objectius inicials i s'informarà a l'òrgan competent de les actuacions realitzades amb indicacions per a futures actuacions, si escau.

13. VÍCTIMES

Actualment, davant dels fets delictius comesos pels menors de 14 anys als quals no s'exigeix responsabilitat penal, els drets de la víctima es veuen en una part important vulnerats, ja que no sol ser informada de les possibles actuacions a dur a terme i presenta sentiments d'indefensió davant

aquests fets que s'han de tenir presents. La majoria de les víctimes també són menors d'edat i tenen, com els infractors, uns drets i un interès superior a protegir davant del delictes comès (Bernuz, Fernández Molina, Pérez Jiménez: “*El tratamiento institucional de los menores que cometen delitos antes de los 14 años*”). En aquest cas, la víctima forma part del procés i s'obre la possibilitat de conèixer la seva situació i de valorar la viabilitat d'una reparació pel dany que se li ha causat.

En els casos de delictes contra la llibertat sexual, des de l'Equip s'oferiria a la víctima l'oportunitat de ser derivada al Servei d'Atenció a les Víctimes d'Abús Sexual per a la seva atenció immediata, cosa que comportaria l'obertura d'un expedient informatiu.

14. PROTOCOLS DE COORDINACIÓ

14.1 PROTOCOL DE COORDINACIÓ DE L'EQUIP AMB LA FISCALIA DE MENORS I EL DEPARTAMENT D'INTERIOR

S'estableix un protocol de coordinació per tal de derivar els casos susceptibles d'intervenció des de la Fiscalia de Menors i per comunicar les actuacions realitzades per part de la DGAIA.

14.2 PROTOCOL DE COORDINACIÓ DE L'EQUIP AMB EL DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT

S'estableix un protocol de comunicació d'informació sobre els casos concrets i de coordinació d'actuacions conjuntes envers el motiu de derivació en l'entorn escolar o dintre de la mateixa comunitat educativa.

14.3. PROTOCOL DE COORDINACIÓ DE L'EQUIP AMB L'SMAT I ELS EQUIPS DE MEDI OBERT DE JUSTÍCIA JUVENIL

En el cas que en un mateix fet es vegin implicats menors i majors de 14 anys, s'establirà contacte amb el personal tècnic de l'SMAT o amb la persona delegada de Medi Obert que tingui assignat el cas, per dur a terme accions en la mateixa línia i coordinar les respectives actuacions en el cas de valorar la mediació i/o reparació com a viable.

ANNEXOS

ANNEX 1. ANÀLISI DE DADES RECOLLIDES

252 atestats de menors de 14 anys relacionats amb fets delictius detectats pels Mossos d'Esquadra durant el primer semestre de l'any 2012 a la província de Barcelona i els comunicats corresponents que s'han registrat a la DGAIA.

Segons el sexe, un 30% són noies i un 70%, nois.

Taula 1. Percentatge d'infants o d'adolescents segons el sexe

Sexe	Percentatge
Home	70 %
Dona	30 %
TOTAL	100 %

Segons l'edat, un 63% tenen 13 anys, un 24% tenen 12 anys i un 13% són més petits. L'infant més petit té 7 anys en el moment del fet.

Taula 2. Percentatge d'infants o d'adolescents segons l'edat

Edat	Percentatge
7 anys	0.4 %
8 anys	0.4 %
9 anys	2.2 %
10 anys	1.8 %
11 anys	6.6 %
12 anys	24.3 %
13 anys	64.1 %
TOTAL	100 %

Segons el seu origen, un 59% són espanyols, un 14% sud-americans, un 13% marroquins i un 9% romanesos.

Taula 3. Percentatge d'infants i d'adolescents segons l'origen

Origen	Percentatge
Espanya	59.4 %
Sud-america	14.3 %
Marroc	13.4 %
Romania	9.4 %
Europa	2.2 %
Pakistan	0.9 %
Àfrica	0.4 %
TOTAL	100%

Segons el territori on resideixen, la meitat dels infants i adolescents de la mostra són a Barcelona ciutat, Badalona, Sant Adrià del Besòs, Santa Coloma, L'Hospitalet i Baix Llobregat.

Taula 4. Percentatge de casos segons el territori

EAIA referent	Percentatge
Alt Penedès	0.5 %
Anoia	6 %
Barcelona	19.8 %
Badalona	6.9 %
Bages - Berguedà	1.4 %
Baix Llobregat	16.7 %
Baix Penedès	0.5 %
Garraf	3.2 %
Girona	0.5 %
L'Hospitalet del Llobregat	3.7 %
Maresme	6.5 %
Mataró	1.8 %
Osona	0.9 %
Sabadell	1.8 %
Santa Coloma de Gramenet	2.8 %
Terrassa	8.3 %
Vallès Occidental	11.1 %
Vallès Oriental	7.8 %
TOTAL	100 %

Quant a la rellevància dels fets, cal ressaltar que un 62% són faltes i un 38% són fets constitutius de delictes segons el Codi Penal. Segons la tipologia, les dades són les següents:

Taula 5. Percentatge dels casos segons la tipologia

Fet delictiu	Percentatge
Abús sexual	1.7 %
Agressió sexual	0.8 %
Amenaces	5.9 %
Atemptat contra l'autoritat	0.4 %
Danys	15.7 %
Denúncia falsa	0.4 %
Furt	31 %
Lesions	23.4 %
Maltractament familiar	1.7 %
Pornografia	0.4 %
Robatori amb força	2.5 %
Robatori amb violència/intimidació	9 %
Vexacions	3 %
Injúries	1.7 %
Estafa	0.4 %
TOTAL	100 %

En relació amb les circumstàncies del fet delictiu, si el menor l'ha dut a terme sol o en grup, disposem de les dades següents:

Taula 6. Percentatge de casos segons les circumstàncies del fet

Circumstàncies	Percentatge
Sol	28 %
Grup de menors d'edat	70 %
Grup d'adults	2 %
TOTAL	100 %

I, pel que fa a l'entorn en què s'ha produït la conducta antisocial, es desprèn que:

Taula 7. Percentatge de casos segons l'entorn en què s'ha produït la conducta antisocial

Entorn	Percentatge
Carrer	46 %
Domicili	11 %
Comerç	12 %
Centre d'acolliment	3 %
Escola	26 %
Transport públic	2 %
TOTAL	100 %

D'altra banda, respecte de la victimologia s'observa que no hi ha diferències significatives quant el gènere però sí quant a l'edat, ja que el 70% de les víctimes són menors d'edat.

Taula 8. Percentatge de casos segons el sexe de la víctima

Sexe de la víctima	Percentatge
Home	42 %
Dona	42 %
Mixt	2 %
Administració	14 %
TOTAL	100 %

Taula 9. Percentatge de casos segons l'edat de la víctima

Edat de la víctima	Percentatge
Menor de 18 anys	70 %
Major de 18 anys	30 %
TOTAL	100 %

Segons les dades recollides, dels menors de 14 anys que han comès una infracció durant el primer semestre de 2012, un 10% ha reiterat aquest tipus de conducta durant el temps d'estudi. A més, del total de la mostra, un 18% ja havia tingut prèviament al fet delictiu un contacte amb la DGAIA (consten en un expedient al Sini@) i només un 18% va generar una intervenció per part de DGAIA com a conseqüència d'aquest fet.

La voluntat de dimensionar la problemàtica existent en aquest col·lectiu es veu dificultada per la manca de dades oficials sobre la seva activitat delinqüencial. Una altra limitació trobada en la cerca de dades sorgeix del circuit que segueix la informació policial fins que arriba a la DGAIA (hi ha la sospita que hi ha un cert nombre de fets no registrats perquè no han estat derivats). Per tant, s'ha treballat a partir de la informació facilitada pel cos de Mossos d'Esquadra que es correspon amb les característiques indicades.

ANNEX 2. DERIVACIÓ DELS CASOS SUSCEPTIBLES D'INTERVENCIÓ

NOTA SOBRE LA APLICACIÓN DEL ARTÍCULO 3 DE LA LORRPM

El artículo 3 de la LORRPM establece que, cuando el autor de un hecho delictivo sea menor de 14 años, “El Ministerio Fiscal deberá remitir a la entidad pública de protección de menores testimonio de los particulares que considere precisos respecto al menor, a fin de valorar su situación, y dicha entidad habrá de promover las medidas de protección adecuadas a las circunstancias de aquél...”

Hasta fechas recientes, la Fiscalía, considerando que la DGAIA no tenía capacidad de actuación en todos los supuestos, y que no todos los hechos requerían de una actuación desde protección, hacía una criba de los casos y sólo remitía los supuestos más graves.

A partir del 19 de septiembre de 2012 se acordó remitir a la DGAIA, a través del correo electrónico emi-14.bsf@gencat.cat, señalando de forma clara en el escrito “PROYECTO MENORS INFRACTORS DE MENYS DE 14 ANYS”, testimonio bien de las denuncias en los que se apreciara especial gravedad de los hechos, bien denuncias por multirreincidencia (cuatro o más denuncias contra el mismo menor antes de haber cumplido los 14 años), o bien por las circunstancias del hecho (p.ej. situaciones de acoso escolar, delitos contra la libertad sexual o malos tratos en el ámbito doméstico), (Además, en este supuesto, los Fiscales a los que correspondiera por reparto alfabético la protección del menor incoarían las correspondientes Diligencias Preprocesales de Protección de Investigación y podrían consultar el resultado de la intervención a través del SINI@).

A fecha de hoy la DGAIA indica que están dispuestos a asumir la competencia sobre la globalidad de los asuntos que lleguen a esta Sección de Menores por razón de la comisión de un hecho delictivo cometido por menores de 14 años, y que la “criba” la harán ellos mismos.

Es por ello que, a partir del día siguiente a la publicación de esta Nota:

- 1 Deberá realizarse testimonio de cualquier actuación que llegue a la Sección de Menores y de la que pueda desprenderse la posible comisión de un hecho ilícito cometido por un menor de catorce años.
- 2 Si se trata de denuncias en los que se apreciara especial gravedad de los hechos, o las circunstancias del hecho lo requieran (p.ej. situaciones de acoso escolar, delitos contra la libertad sexual o malos tratos en el ámbito doméstico), o multirreincidencia (cuatro o más denuncias contra el mismo menor antes de haber cumplido los 14 años), un testimonio será remitido a la DGAIA, a través del correo electrónico emi-14.bsf@gencat.cat, señalando de forma clara en el escrito “PROYECTO MENORS INFRACTORS DE MENYS DE 14 ANYS”, y otro testimonio será remitido al Fiscal encargado de la protección del menor al que corresponda por orden alfabético.

- 3 En el resto de denuncias, se hará un único testimonio dirigido a la DGAIA y se dejará en una cubeta que, a tal efecto, habrá en la Guardia de la Sección de Menores.

Fdo. Juan José Márquez i Bonvehí
Fiscal Decano y Delegado de Menores de la Fiscalía Provincial de Barcelona
Barcelona, 29 de enero de 2.013

ANNEX 3. PROTOCOL D'ACTUACIÓ ENTRE EL DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL
I FAMÍLIA I EL DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT DE L'ADMINISTRACIÓ
DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, PER GARANTIR UNA INTERVENCIÓ
COORDINADA EN LES SITUACIONS DE CONFLICTE, ASSETJAMENT ESCOLAR O
COMISSIÓ D'UNA INFRACCIÓ PENAL DENUNCIADA EN QUÈ HI HAGI IMPLICATS
MENORS DE 14 ANYS

Barcelona, 23 de maig de 2014

REUNITS

D'una part, Maria Mercè Santmartí Miró, directora General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència del Departament de Benestar Social i Família, nomenada per Decret 105/2013, de febrer;

De l'altra, Meritxell Ruiz Isern, directora general d'Atenció a la Família i Comunitat Educativa del Departament d'Ensenyament, nomenada per Decret 116/2011, d'11 de gener;

MANIFESTEN

Primer.- És funció de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) del Departament de Benestar Social i Família la intervenció educativa davant de fets constitutius d'infracció penal comesos per menors de catorze anys, d'acord amb la legislació vigent en matèria de responsabilitat penal dels menors i d'infància i adolescència.

La Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, per a l'exercici d'aquesta competència, està desenvolupant el programa "Educant en la responsabilitat" (que s'adjunta con a Annex I al present Protocol) amb la intenció de donar als menors de 14 anys que han estat denunciats per haver comès una infracció penal (entenen com a tal els delictes o faltes, és a dir, les accions i omissions doloses o imprudents penades per la Llei) una resposta des del sistema de protecció adequada i centrada en una perspectiva preventiva i restaurativa: responsabilització de l'infractor, reparació del dany a la víctima i restauració de les relacions socials trencades pel delicte.

És també funció de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència promoure i elaborar plans de col·laboració i protocols que garanteixin l'ordenació de les actuacions de detecció, prevenció, assistència, recuperació i, si pot ser, la reinserció dels infants i adolescents víctimes de maltractaments, i que assegurin una actuació integral d'acord amb les previsions de la Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència, tal com preveu l'article 59.1 c) del Decret 332/2011, de 3 de maig, de reestructuració del Departament de Benestar Social i Família.

Segon.- La Direcció General d'Atenció a la Família i Comunitat Educativa del Departament d'Ensenyament ha de vetllar pel correcte exercici i l'estricta observança dels drets i deures de l'alumnat previstos en l'article 21, drets dels alumnes, i article 22, deures dels alumnes, de la Llei 12/2009, de 10 de juliol, d'educació (LEC) i en el Decret 279/2006, de 4 de juliol, sobre drets i deures de l'alumnat i regulació de la convivència en els centres educatius no universitaris de Catalunya.

Així mateix, la Direcció General d'Atenció a la Família i Comunitat Educativa ha de procurar que els centres educatius elaborin el projecte de convivència i estableixin, en les seves normes d'organització i funcionament, les mesures de promoció de la convivència que empraran, així com els mecanismes i fórmules per a la prevenció i resolució de conflictes, tenint en compte el caràcter educatiu que han de tenir els processos i les accions que s'emprenguin. També és responsable d'estudiar i proposar protocols d'intervenció davant dels conflictes de convivència escolar.

Tercer.- La intervenció educativa amb infants o adolescents menors de catorze anys denunciats per haver comès una infracció penal requereix una resposta educativa específica en l'àmbit de la protecció de la infància i adolescència no només basada en la possible existència d'una situació de risc o desemparament, sinó també basada en la responsabilització de l'infant o adolescent dels seus actes per tal d'incidir i prevenir la possible reiteració de conductes inadequades.

En l'àmbit escolar, la resolució dels conflictes ha de contribuir al manteniment i millora del procés educatiu dels alumnes. Les mesures correctores i sancionadores que el centre educatiu apliqui per raó de conductes i actes contraris a la convivència dels alumnes, hagin tingut lloc dins o fora del recinte escolar, han de guardar proporció amb els fets i han de tenir un valor afegit de caràcter educatiu, en concordança amb el que disposa l'article 31.4 de la Llei d'educació.

D'altra banda, davant una possible situació confirmada "de menor infractor" o susceptible de ser-ho, el centre educatiu ha de poder tenir l'orientació i l'acompanyament adequat.

Així doncs, es fa necessària la valoració i intervenció conjunta i coordinada entre la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència i el centre educatiu referent, a través de la Direcció General d'Atenció a la Família i Comunitat Educativa i els serveis territorials corresponents o el Consorci d'Educació de Barcelona.

Per tot això,

ACORDEN

Primer - Objecte i àmbit d'aplicació

- 1 L'objecte d'aquest Protocol és establir els criteris de col·laboració i coordinació entre la Direcció General d'Atenció a la Família i Comunitat Educativa del Departament d'Ensenyament i la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) del Departament de Benestar Social i Família, en l'exercici de la funció d'intervenció educativa i protectora dels infants i adolescents menors de 14 anys que han estat denunciats per la comissió d'una infracció penal, o bé que estan implicats en una situació que pot comportar risc per a la integritat física o psicològica d'algun membre de la comunitat educativa o alterar greument el funcionament del centre, i les respectives famílies.
- 2 L'àmbit territorial d'aquest Protocol és:
 - els municipis de Barcelona, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs, L'Hospitalet de Llobregat i Baix Llobregat.
 - la província de Barcelona en els casos de delictes/faltes tipificades en el Codi penal contra la llibertat sexual, assetjament escolar, extrema violència que hagin estat objecte d'informe de la Fiscalia Menors de Barcelona
 - tot Catalunya en casos d'especial gravetat o circumstàncies especials.

Segon - Desenvolupament del programa

La Direcció General d'Atenció a la Família i Comunitat Educativa del Departament d'Ensenyament i la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) col·laboren, en el marc del treball conjunt entre els dos departaments, en el desenvolupament del programa "Educant en la responsabilitat" elaborat per la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència amb els objectius següents:

- Donar compliment a les obligacions legals establertes proposant i executant intervencions educatives i de responsabilització per fets antisocials comesos per menors de 14 anys.
- Reduir el número de contactes amb la justícia de nois i noies menors d'edat en el futur.
- Aturar la carrera delictiva prejuvenil per tal de que no es consolidi com a carrera delictiva adulta.
- Detectar possibles situacions de risc en menors de 14 anys.

- Fomentar l'educació en la responsabilitat dels infants i adolescents d'acord amb al seu grau de desenvolupament.
- Atendre les necessitats i drets de les víctimes de delictes comesos per menors de 14 anys.
- Recollir les dades d'aquesta població de forma sistematitzada amb la finalitat de poder estudiar-la de forma adequada.

Tercer - Òrgans de coordinació

Per fer un seguiment de l'aplicació d'aquest Protocol s'ha de constituir una comissió tècnica de seguiment amb membres del Departament de Benestar Social i Família i del Departament d'Ensenyament que es reuneixi periòdicament per avaluar el desenvolupament i el seguiment d'aquest Protocol.

La coordinació davant de cada fet denunciat concret s'efectuarà directament entre els següents interlocutors:

Per part del Departament de Benestar Social i Família, l'Equip especialitzat en menors de 14 anys en conflicte social de la DGAIA;

Per part del Departament d'Ensenyament, el director/a del centre educatiu o la persona que aquest/a hagi designat entre els membres de la comunitat escolar conjuntament amb la persona que designin els serveis territorials corresponents o, si escau, el Consorci d'Educació de Barcelona.

Quart.- Circuit de comunicació i coordinació entre el Departament de Benestar Social i Família, mitjançant la DGAIA, i el Departament d'Ensenyament davant la implicació d'un menor de 14 anys en un fet tipificat com a falta o delicte que s'ha comès en l'entorn de la comunitat educativa

1. Quan la DGAIA tingui coneixement de la implicació d'un infant o adolescent menor de 14 anys en una denúncia per la comissió d'un delicte o falta dins del recinte escolar, durant la realització d'una activitat escolar, complementària o extraescolar, en el servei de menjador, transport escolar o en el transcurs d'alguna activitat motivada/relacionada amb la vida escolar, i sàpiga que aquest delicte o falta hagi afectat els companys/anyes del menor/s o altres membres de la comunitat educativa, s'iniciarà una coordinació, entre el referent corresponent dels serveis territorials corresponents o -si escau- del Consorci d'Educació de Barcelona amb el director/a del centre educatiu al qual pertanyen els implicats. Aquest supòsit es donarà quan els implicats en el conflicte estiguin matriculats en un centre educatiu d'educació especial, d'educació primària i/o secundària públic o privat sostingut amb fons públics.
 - 1.1. Si des del centre educatiu ja s'ha iniciat un procediment de resolució de conflictes o l'aplicació de mesures correctores i sancionadores, s'esperarà que finalitzi. El centre educatiu es comprometrà que resultat d'aquest procediment retorni: en cas que se'n faci una valoració positiva, l'Equip especialitzat en menors de 14 anys en conflicte social de la DGAIA informarà l'infant o adolescent i els seus pares/tutors que ha tingut coneixement de l'episodi i l'expedient serà tancat. En cas que se'n faci una valoració negativa, l'Equip especialitzat en menors de 14 anys inimputables de la DGAIA citarà el menor implicat i els seus pares o representants legals per tal de fer una valoració més acurada de la situació i de les possibles necessitats personals, familiars, escolars i terapèutiques de l'implicat. Es mantindrà una coordinació amb el centre educatiu per mantenir-lo al corrent de la informació rellevant. La comissió de seguiment DGAIA-Ensenyament també serà informada de l'evolució dels casos.
 - 1.2. Si el centre educatiu desconeix l'episodi sobre el qual han emès informe la Fiscalia de Menors i/o els cossos i forces de seguretat i valora viable iniciar un procés de resolució de conflictes o l'aplicació de mesures correctores i sancionadores, es desenvoluparà el procediment que s'ha descrit al punt 1.1.
 - 1.3 Si el centre educatiu no valora viable i/o suficient el procés de resolució de conflictes o l'aplicació de mesures correctores i sancionadores, l'Equip especialitzat en menors de 14 anys inimputables de la DGAIA citarà el menor implicat i els seus pares o representants legals per fer una valoració més acurada de la situació i de les possibles necessitats person-

als, familiars, escolars i terapèutiques existents. S'informarà al centre educatiu del resultat d'aquesta valoració i de la possible col·laboració entre ambdues parts. La comissió de seguiment DGAIA-Ensenyament també estarà informada de l'evolució dels casos.

1.4 Quan un centre detecta una possible situació confirmada “de menor infractor” (o susceptible de ser-ho) que pot comportar risc per la integritat física o psicològica d'algun membre de la comunitat educativa o alterar greument el funcionament del centre, podrà, a través del referent dels serveis territorials o del Consorci d'Educació de Barcelona, adreçar-se a l'Equip especialitzat en menors de 14 anys inimputables de la DGAIA per decidir una possible actuació conjunta.

2 - Si la DGAIA és informada de la situació descrita en el punt 1 i l'infant o adolescent està matriculat en un centre educatiu privat, es contactarà amb el titular del centre educatiu per acordar l'adequada coordinació.

Cinquè - Vigència del Protocol

Aquest Protocol d'actuació entrarà en vigor en el moment que se signi i tindrà una durada indefinida, sense perjudici de la seva possible modificació, revisió i/o ampliació per mutu acord de les dues direccions generals. No obstant això, passats el dos primers anys de vigència s'haurà d'avaluar l'assoliment dels seus objectius, en el marc de la comissió tècnica prevista en l'apartat tercer.

Sisè - Extinció del Protocol

Aquest Protocol s'extingeix pel compliment conforme del seu objectiu o bé per resolució. Són causes possibles de resolució les següents:

- a - La denúncia d'una de les parts amb una antelació de tres mesos.
- b - L'incompliment per part de qualsevol de les parts.
- c - Les causes generals que estableix la legislació vigent.

Setè - Acord de les parts

Les qüestions litigioses que puguin sorgir en la interpretació o l'aplicació d'aquest protocol d'actuació seran resoltes per mutu acord.

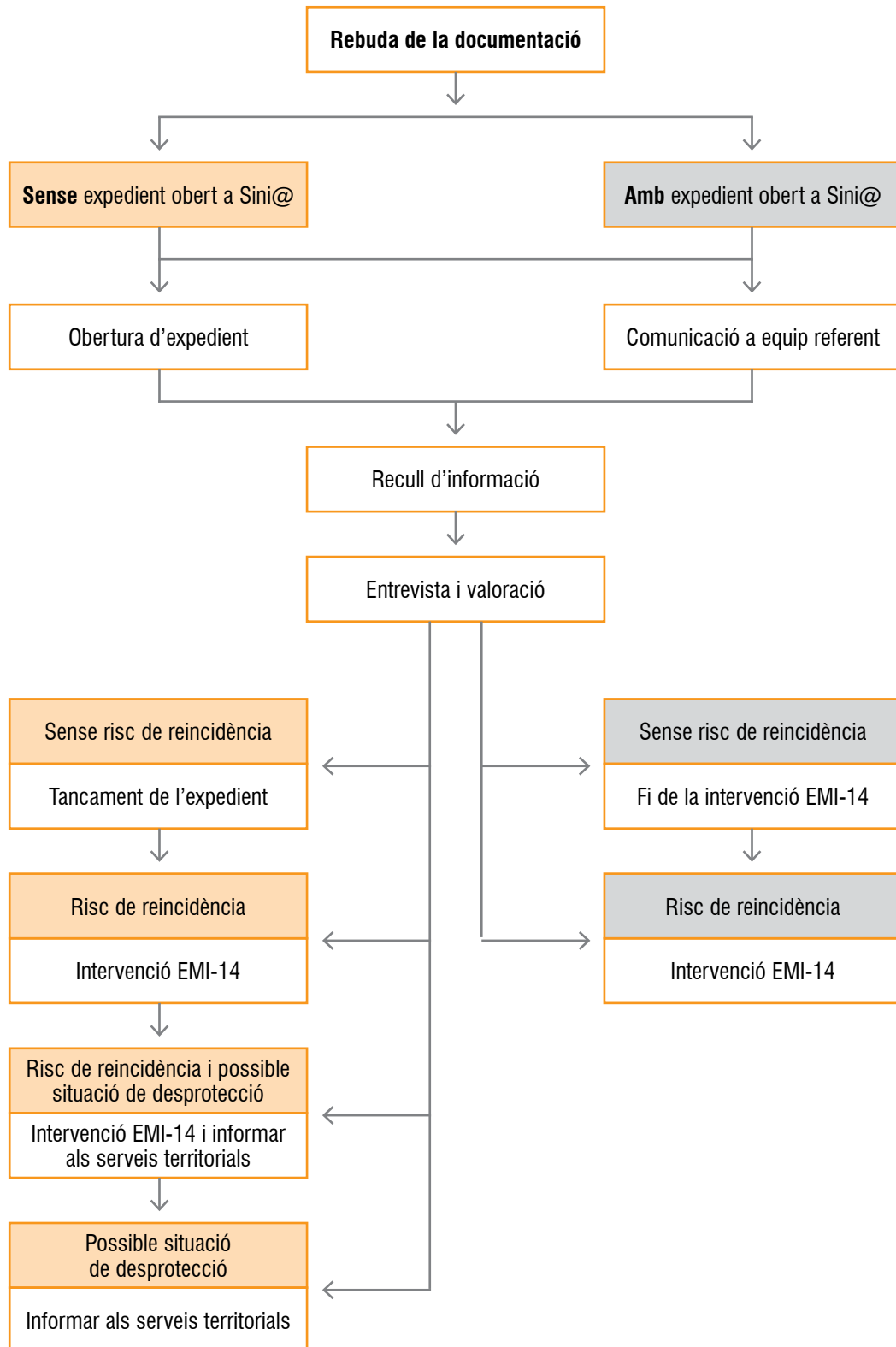
Perquè així consti, s'estén el present document en exemplar duplicat i, en prova de conformitat, el signen les parts implicades en el lloc i la data *ut supra*.

DIRECTORA GENERAL D'ATENCIÓ
A LA FAMÍLIA I COMUNITAT EDUCATIVA

DIRECTORA GENERAL D'ATENCIÓ
A LA INFÀNCIA I L'ADOLESCÈNCIA

Meritxell Ruiz Isern

María Mercè Santmartí i Miró

ANNEX 4. CIRCUIT D'INTERVENCIÓ D'EMI14

ANNEX 5. QÜESTIONARI DE VALORACIÓ DEL RISC DE REINCIDÈNCIA

Adaptació del *Inventario de Gestión y Intervención para jóvenes* (IGI-J) (Silva do Rosario, T.; López Martín, E. y Garrido Genovés, V., 2004).

1a PART: avaluació de riscos i necessitats

El IGI-J és una forma d'avaluació quantitativa per al cribatge dels joves amb conductes antisocials que ha d'ajudar a determinar el nivell d'intervenció i supervisió en cada cas. S'han de marcar els indicadors presents detectats durant l'entrevista i, en cas de ser factors de protecció, explicar-los breument.

1. Comportament antisocial

- Conductes antisocials passades
- Tres o més delictes en aquest atestat

2. Pautes educatives

- Supervisió inadequada
- Dificultat de controlar el comportament
- Disciplina inapropiada
- Pautes educatives inconsistents
- Dificultat en la relació pare-fill
- Dificultat en la relació mare-fill
- Factor de protecció

3. Educació formal

- Comportament disruptiu a la classe
- Danys en les instal·lacions de l'escola
- Baix rendiment acadèmic
- Problemes amb el grup d'iguals
- Problemes amb els professors
- Absentisme escolar
- Factor de protecció:

4. Relació amb el grup d'iguals

- Coneix gent amb comportaments delinqüencials
- Grup d'iguals dissocial
- Pocs/cap coneguts són models positius
- Pocs/cap amics són models positius
- Factor de protecció:

5. Consum de substàncies que poden generar dependència

- Consum ocasional de substàncies tòxiques
- Consum habitual de substàncies tòxiques
- Consum habitual d'alcohol
- El consum de tòxics interfereix en la seva vida
- Conductes antisocials relacionades amb el consum de tòxics
- Factor de protecció

6. Lleure

- Poques activitats organitzades
- No fa bon ús del seu temps d'oci
- No demostra interessos personals
- Factor de protecció:

7. Personalitat / conducta

- Autoestima inflada
- Agressivitat física
- Agressivitat verbal
- Atacs d'ira
- Incapacitat per mantenir l'atenció
- Baixa tolerància a la frustració
- Sentiments de culpa inadequats
- Factor de protecció:

8. Actitud, valors, creences

- Actituds procriminals/antisocials
- No busca ajuda
- Rebutja activament l'ajuda
- Desafia a l'autoritat
- Manca d'empatia, poca preocupació pels altres
- Factor de protecció:

2a PART: resum de riscos i necessitats

Sumar tots els indicadors presents en cada subescala i finalment sumar-los tots per obtenir un nivell de risc global.

1. Comportament antisocial

- Risc baix (0)
- Risc moderat (1)
- Risc alt (2)

2. Pautes educatives:

- Risc baix (0-2)
- Risc moderat (3-4)
- Risc alt (5-6)
- Factor de protecció

3. Educació formal

- Risc baix (0-1)
- Risc moderat (2-4)
- Risc alt (5-6)
- Factor de protecció:

4. Relació amb el grup d'iguals

- Risc baix (0-1)
- Risc moderat (2-3)
- Risc alt (4)
- Factor de protecció:

5. Consum de substàncies que poden generar dependència

- Risc baix (0)
- Risc moderat (1-2)
- Risc alt (3-5)
- Factor de protecció

6. Lleure

- Risc baix (0)
- Risc moderat (1)
- Risc alt (2-3)
- Factor de protecció

7. Personalitat / conducta

- Risc baix (0)
- Risc moderat (1-4)
- Risc alt (5-7)
- Factor de protecció:

8. Actitud, valors, creences

- Risc baix (0)
- Risc moderat (1-3)
- Risc alt (4-5)
- Factor de protecció:

9. Nivell de risc global

- Risc baix (0-8)
- Risc moderat (9-19)
- Risc alt (20-29)
- Risc molt alt (30-38)

3a PART: avaluació d'altres necessitats i consideracions especials**Família**

- Història delinqüencial habitual
 - Problemes emocionals/psiquiàtrics
 - Abús d'alcohol i/o altres drogues
 - Conflicte marital
 - Problemes financers/d'habitatge
 - Pares poc col·laboradors
 - Dificultats ètniques/culturals
 - Maltractaments per part del pare
 - Maltractaments per part de la mare
 - Trauma familiar significatiu (especificar):
 - Altres (especificar):
-
-

Jove

- Problemes de salut
- Discapacitat física (especificar):
- Baixa intel·ligència / Retard en el desenvolupament
- Incapacitat per a l'aprenentatge
- Rendiment escolar baix per l'edat cronològica
- Poca habilitat per resoldre problemes
- Víctima d'abús físic/sexual
- Víctima de negligència
- Timidesa excessiva
- Grup d'iguals fora del rang d'edat
- Depressió
- Baixa autoestima
- Activitat sexual inapropiada per a la seva edat
- Actituds racistes/sexistes
- Poques habilitats socials
- Nega la responsabilitat dels seus actes

- Intents de suïcidi
 - Diagnòstic de psicosi
 - Amenaces per part d'altres
 - Història d'agressió física/sexual
 - Història d'agressió a les figures d'autoritat
 - Antecedents d'ús d'armes
 - Antecedents de piromania
 - Història d'escapoliments
 - Ha estat tutelat per l'Administració
 - Condicions de vida adverses
 - Altres (especificar):
-
-

4a PART: avaluació qualitativa del nivell general de riscos/necessitats del jove

Considerant tota la informació recollida, es tracta de proporcionar una estimació del nivell de risc per al cas.

Nivell de risc general:

- Baix
- Moderat
- Alt
- Molt alt
- Motiu: _

5a PART: nivell d'intervenció

- Administració/burocràtic
- Supervisió mínima
- Supervisió mitjana
- Supervisió màxima

6a PART: programa d'intervenció

Es determinen els objectius a treballar en el cas en concret, on es durà a terme, qui en serà el responsable, activitat a desenvolupar i temps de durada estimat.

7a PART: revisió de la gestió de la intervenció

S'ha d'avaluar si el nivell de risc s'ha modificat de forma global i exposar qualsevol incidència que s'hagi produït durant la intervenció. A més, segons els objectius establerts a l'inici de la intervenció, es farà una valoració global de l'assoliment de cadascun i, si es considera pertinent, es consignaran les observacions necessàries.

ANNEX 6. PROGRAMA DE PENSAMENT PROSOCIAL (V. GARRIDO I A. M. GÓMEZ)

El programa pretén dotar l'infant o l'adolescent d'habilitats i estratègies socio-cognitives per a la interacció social que li permetin afrontar amb èxit les exigències de la vida diària.

El programa consta de diferents sessions que es poden desenvolupar de manera individual o col·lectiva segons les característiques de l'infant o l'adolescent en qüestió, on es tracten les habilitats següents:

- Solució de problemes: facilita el procés d'anàlisi, la cerca d'alternatives vàlides i el desenvolupament del pla d'acció.
- Habilitats de negociació: dota d'habilitats per comunicar-se i interactuar amb els altres de forma eficaç.
- Control emocional: entrena a controlar les emocions, aprendre a identificar-les i ensenya tècniques de relaxació.
- Pensament crític: ajuda a desenvolupar el pensament racional i a arribar a conclusions basades en fets reals i no en opinions subjectives.
- Desenvolupament de valors: mostra els valors i com aquests afecten els pensaments i accions.
- Dilemes morals: ajuden a clarificar el sistema de valors de la persona i a establir una escala de prioritats.
- Pensament creatiu: ajuda al desenvolupament de la flexibilitat de pensament i la creativitat per ser més eficaç en altres habilitats.

ANNEX 7. PROGRAMA D'ENTRENAMENT DE COMPETÈNCIES PARENTALS

Aquest tipus de programa té l'objectiu de modificar els factors de risc i protecció de l'entorn familiar de preadolescents amb problemes de conducta i els fills de famílies en risc millorant les habilitats educatives dels pares, l'enfortiment dels vincles familiars i la clarificació del posicionament de la família respecte a determinats aspectes rellevants.

El programa consisteix en diverses sessions col·lectives amb els pares voluntaris on es treballen diferents temes i és dona informació relacionada amb el tema que es tracta en aquella sessió, s'exposen experiències pròpies relacionades i es donen pautes d'actuació.

Les sessions versen sobre:

- Definició d'objectius de canvi de conducta
- Les habilitats de comunicació
- La resolució de conflictes i millora de relacions familiars
- L'establiment de normes i límits
- La supervisió, sanció i vinculació familiar
- La resolució de problemes
- La posició familiar davant el tabac, l'alcohol i altres drogues
- El seguiment de les pautes adquirides

BIBLIOGRAFIA

- BENEDI CABALLERO, M.; SALANOVA BARRANCO, I.; PALACIÁN CAMPODARVE, J.; SALANOVA BARRANCO, V. i JIMÉNEZ DE BAGÜÉS CIPRÉS, P. (2012) “Intervención educativa con los menores de 14 años que presentan conductas calificadas como faltas o delitos por la Ley Penal”, *Revista de Educación Social*, núm. 15.
- BERNUZ BENEITEZ, M.L.; FERNÁNDEZ MOLINA, E. i PÉREZ JIMÉNEZ, F. (2006) “El tratamiento institucional de los menores que cometen delitos antes de los 14 años”. *Revista Española de Investigación Criminológica*, núm. 4.
- BERNUZ BENEITEZ, M.L.; FERNÁNDEZ MOLINA E. i PÉREZ JIMÉNEZ, F. (2007) “Menores de 14 años que cometen delitos”. *Boletín Criminológico*, núm. 97.
- GARCÍA RUBIO, M.P. (2003) “La responsabilidad civil del menor infractor”. *Revista Xurídica Galega*, núm. 38.
- GARCÍA PÉREZ, O. (dir.); Díez Ripollés, J.L.; PÉREZ JIMÉNEZ, F. i GARCÍA RUÍZ, S. (2008) *La delincuencia juvenil ante los Juzgados de Menores*. València: Ed. Tirant lo Blanch.
- GERMÁN MANCEBO, I. i OCÁRIZ PASSEVANT, E. (2009) “Menores infractores/menores víctimas: hacia la ruptura del círculo victimal”. *Eguzkilore*, núm. 23.
- GILLER, H.; HAGELL, A. I RUTTER, M. (2000) *La conducta antisocial de los jóvenes*. Madrid: Ed. Cambridge University Press.
- GUDÍN RODRÍGUEZ-MAGARIÑOS, F. (2010) “El juicio de adecuación causal de la conducta de los menores y la concurrencia de culpas”. *Revista Aranzadi Doctrinal*, núm. 5/2010.
- HERRERO HERRERO, C. (2008) *Delincuencia de menores. Tratamiento criminológico y jurídico*. Madrid: Ed. Dykinson.
- MAYORAL SIMÓN, J.; i MURO MARQUINA, A. (2012) “La intervenció en els menors de catorze anys que tenen comportaments que es considerarien delictes si fossin majors d’aquesta edat”. *Butlletí Infància*, núm. 60.
- PAÑOS PÉREZ, A. (2010) *La responsabilidad civil de los padres por los daños causados por menores e incapacitados*. Barcelona: Ed. Atelier Libros (llibre electrònic).
- PÉREZ JIMÉNEZ, F. (2006). *Menores infractores: estudio empírico de la respuesta penal*. València: Ed. Tirant lo Blanch.
- RECHEA ALBEROLA, C. i FERNÁNDEZ MOLINA, E. (2000) *Impacto de la nueva ley penal juvenil en Castilla-La Mancha*. Universidad de Castilla-La Mancha, Centro de Investigación en Criminología, Informe núm. 7. <http://www.uclm.es/criminologia/pdf/072000.pdf>
- VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C. (2003) *Delincuencia juvenil. Consideraciones penales y criminológicas*. Madrid: Ed. Cóllex.
- Diversos autores (2005). *I Jornadas internacionales sobre menores y jóvenes con responsabilidad penal*. Madrid: Comunidad de Madrid.
http://www.madrid.org/cs/Satellite?c=CM_Publicaciones_FA&cid=1142438523846&language=es&pagename=ComunidadMadrid%2FEstructura
- Diversos autores (2009). *La intervención con los menores de edad en conflicto con la ley penal*. Saragosa: Instituto Aragonés de Servicios Sociales. Departamento de Servicios Sociales y Familia. Gobierno de Aragón.